Tatar Türklerinde Mitolojik Varlıklarla İlgili Mitler ve İnanışlar (İyeler ve Yaratıklar)

Yrd.Doç.Dr. Çulpan ZARİPOVA ÇETİN*

Özet: Kaynağını halkın tarihinden, kültüründen, hatta yaşadığı coğrafyadan alan halk inanışları, bir milletin kimliğini ve karakteristik özelliğini belirleyen en önemli faktörlerdendir.
Tatar halk edebiyatında mitolojik varlıklarla ilgili mitler, genelde nesir şeklinde yazılan, iyeler ve olağanüstü yaratıklar hakkında oluşan eserlerdir. Bu eserlerde, insanların orman yaratığı Şüräle, suda yaşayan yaratıklar Su Anası, Su Atası, Su İyesi, evde yaşayan Ev İyesi, Biçura ve katledilmiş insanların ruhu olduğuna inanılan Öräk (Hortlak) gibi mitolojik varlıklar ile "karşılaşması" anlatılır.
Tatarlar, en eski devirlerde yarattıkları mitolojik varlıklar ile bugün de "iç içe yaşamakta" ve onları edebi eserlere konu yapmaktadırlar. Bu inanç, Tatar Türklerinin, kendilerini evrenin bir parçası olarak algılamalarına yardım etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tatar, Mitoloji, Tatar halk edebiyatı, yaratıklar

Giriş

Kaynağını halkın çok eski geçmişinden, kültüründen, hatta yaşadığı coğrafyadan alan halk inanışları, bir milletin kimliğini ve karakteristik özelliğini belirleyen en önemli faktörlerdendir. Animizm, fetişizm ve şamanizm gibi sistemlerin izlerini taşımakta olan inanışlar, her şeyden önce bir halkın, en erken dönemlerinde ortaya çıkan düşünce şeklini, çevre ve doğa ile olan ananevi bağlarını göstermektedirler. Bütün halklarda mevcut olan mitolojik yaratıklarla ilgili mitler ve inanışlar ise tiplerin esrarengizliği ile bütün halkların mitolojisinde özel yere sahiptirler.

Tatar halk edebiyatında mitolojik varlıklarla ilgili mitler, genelde nesir şeklinde yazılan iyeler ve olağanüstü yaratıklar hakkında oluşan eserlerdir. Bu eserlerde, insanların orman yaratığı *Şüräle,* suda yaşayan yaratıklar *Su Anası, Su Atası, Su İyesi*, evde yaşayan *Ev İyesi, Biçura* ve katledilmiş insanların ruhu olduğuna inanılan *Öräk* (Hortlak) gibi mitolojik varlıklar ile "karşılaşması" anlatılır. Bu

* Muğla Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri Bölümü / MUĞLA
chulpancetin@mynet.com

© Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı

gibi hikâyelerde geçen olaylar, gerçeklerden ne kadar uzak olurlarsa olsunlar, onlar her zaman insan hayatında yer alan bir vaka olarak anlatılırlar ve dinleyenler de onları genelde gerçek olarak kabul ederler. Ayrıca, söyleyen kimse karşısındakileri sözlerine inandırmak için "Kendim gördüm" veya "Bizim köyden biri görmüş" gibi cümleler kullanıp, olaya şahit de göstermeye çalışır. Tatar bilim adamı Dr. Galimcan Gıylmanov'un (1996: 6) fikrine göre iyeler ve kara ruhlar, insanoğlunu genelde yalnız olduğu zaman, kalp gözü açıldığı bir anda, korumasız, çaresiz, öksüz, efkârlı ve sıkıntılı dönemlerde yakalarlar. Günümüzde bu mitolojik varlıkların birçoğu (*Şüräle, Kır İyesi, Dağ İyesi, Değirmen Anası, Albastı, Obur, Su Anası*) inanırlığını kaybetmeye yüz tutmuş olsa da, Tatar Türkleri, bazılarının (*Ev İyesi, Biçura, Ahır İyesi, Öräk, Hamam İyesi*) varlığına bugün de inanmaya devam etmektedirler.

Tatar Türklerinin mitolojik hikâyeleri hakkında ilk bilgi 1875 yılında Macar bilim adamı Gabor Balint'in Budapeşte'de yayımlanan *Kazani-Tatar Nyelvtanulmanyok. İ.Füzet. Kazani-Tatar Szövegek* (1875: 60) adlı kitabının *Kereşen Tatarlarının İnandıkları Mitolojik Varlıklar* bölümünde verilmiştir. Macar bilim adamının tespitine göre, Kereşen Tatarları[1] *Ev İyesi, Ahır İyesi, Su İyesi, Orman İyesi, Şürele, Albastı* ve *Obur* gibi yaratıkların varlığına inanırlar.

1880 yılında Kazan'da Tatar ceditçi bilim adamı, yazar Kayum Nasıyrî'nin Rusça "Kazan Tatarlarının Hayatında İslam Etkisi Dışında Kalan İnançlar ve Örf-Adetler" adlı makalesi yayımlanmıştır. Nasıyrî bu eserinde (1880: 241-270) ilimde bir ilk olarak, Tatar halk masallarında sık rastlanılan *Ejdarha, Yuha, Diyü (Dev)* gibi olağanüstü yaratıkları tahlil etmiş ve halk inançlarında yaygın olan *Albastı*, *Öräk, Biçura*, *Şüräle*, *Öy İyesi*, *Abzar İyesi* gibi mitolojik yaratıklar hakkında bilgi vermiştir. Tatar mitleri ile ilgili daha bir önemli kaynak da 1910 yılında Yakov Koblov tarafından yazılan *Kazan Tatarları Mitolojisi* adlı kitaptır. Bu eserinde yazar, mitolojik hikâyelerin artık sadece yaşlıların hafızasında korunduğundan, gençler tarafından önemsenmediğinden yakınmakta ve bu hikâyeleri Kayum Nasıyrî'nin söz konusu kitabında verilen şemaya göre araştırmaktadır. Ama şu gerçeği de söylemek gerekir ki mitolojik yaratıklar hakkında Y. Koblov tarafından yapılan tahliller daha doyurucudur. Ayrıca bu kitap derlenmiş olan malzeme açısından da daha zengindir: bu kitapta toplam 15 tane mitolojik hikâye yer almaktadır.

Y. Koblov'un eserinin iyelerle ilgili kısmı 1913 yılında Tatar Türkçesine çevrilip *Añ* dergisinde yayılanmıştır. 1917 yılından sonra artık mitolojik varlıklarla ilgili araştırmalara pek rastlanmaz. Geçen yüzyılın 80'li yıllarında ise bu konu üzerinde L. Cemaletdinov, R. Ahmetcanov, S. Şemsi gibi bilim adamları çalışmıştır. Ayrıca 1996-1999 yıllarında Kazan'da yukarıda andığımız Dr. Galimcan Gıylmanov tarafından iki ciltlik *Tatar Mifları* (Tatar Mitleri) adlı kitap yayım-

lanmıştır. Bu kitapta ele aldığımız konu ile ilgili çok zengin malzeme bulunmaktadır ve biz bu makaleyi yazarken başka kaynaklardan ziyade bu iki ciltlik kitaptan yararlandık.

Mitolojik yaratıklar, Tatar halk edebiyatında alçak ruhlar, kara ruhlar, sihri varlıklar olarak adlandırılıp çeşitli gruplara bölünerek araştırılmaktadırlar. Fakat biz Kayum Nasıyrî'nin (1974: 45) izinden giderek mitolojik yaratıkları iki ana kolda incelemeyi uygun gördük:

1. Yer üstünde yaşayan yaratıklar, 2. Su altında yaşayan yaratıklar.

Y. Koblov da buna benzer gruplamayı tavsiye etmiş fakat bu konuda biraz daha ileriye giderek yerde yaşayan varlıkları evde, tarlada, kırda, ormanda yaşayan yaratıklar olarak incelemiştir. Bu yüzden biz kendi araştırmamızda Y. Koblov'un tavsiyesine de uymaya çalıştık.

Tatar mitolojisinde yer alan mitolojik varlıkları, genelde iyelere ve kara ruhlara ayrılmış vaziyette buluyoruz. Peki, iyeler ve kara ruhlar arasındaki benzerlik ve fark nedir? Neden bazen aynı mekânın (meselâ, evin, ormanın) hem iyesi hem kara ruhu olur?

"Yüksek mitoloji"ye ait olan Tanrı ve onun yardımcılarından farklı olarak "alçak mitoloji" vekilleri olarak algılanan iyeler hakkında oluşan inançların kökleri, Türk mitolojisinde çok eski devirlere uzanmaktadır. Meselâ Altay Türklerinde böyle bir mite rastlamaktayız: Yer altı Tanrısı Erlik Gökten kovulduğu zaman, onunla beraber bir sürü hizmetçisi de yere dökülür. Suya düşenler su iyeleri, dağa düşenler dağ ve tayga iyeleri olarak bilinmeye başlarlar. Eve düşenlerini de ev iyeleri olarak kabul ederler. Tatar Türklerinde bu tür mitler korunmamıştır fakat Tatar inanç sisteminde de çeşitli yerlerde yaşadıklarına inanılan bir grup iye vardır: Su İyesi, Çeşme İyesi, Yer İyesi, Orman İyesi, Tarla İyesi, Dağ İyesi, Yol İyesi, Ev İyesi, Ahır (Kiler) İyesi, Hamam İyesi vb. İyeler, kutsal ruhlar olarak bilinirler ve doğa ile sıkı bir ilişkide olduklarına inanılır. Onlar, "yaşadıkları" mekânları kötü ruhlardan, afetten koruyan ve insanlara da yoldaş, yardımcı olan varlıklar olarak bilinirler. Zaten insanlar da onlara saygı duyarlar, çoğu zaman bu iyeler ile iç içe "yaşadıklarına" inanırlar, onların "bulunduğu" yerleri temiz tutmaya çalışırlar. Ayrıca insanlar, iyelere çeşitli bağışlarda da bulunurlar: Su, çeşme gibi mekânlarda yaşadığına inanılan iyelere saç teli, elbiseden alınan ip, madenî para gibi "kurbanlar" atarlar. Yer ve Kır İyelerine sonbaharda hasat toplandığı zaman mutlaka pay bırakmaya çalışırlar; Ev İyesine adak adayıp sadaka verirler vb. Fakat insanlar, bu iyelerin zaman geçince kötü niyetli varlıkların ellerine düştüğüne ve doğaya, canlılara, insanlara ziyan vermeye başladıklarına da inanırlar. Bu yüzden sonraki devirlerde iyelerden korkmaya başlarlar.

Sibirya Tatarlarında ise İyeler, alçak ruhlar olarak algılanırlar. Yakutlarda İyelerin yerini *İççi'ler* alır. Buryatlarda *Ejen*, Moğollarda *Edzen*. Orta Asya Türklerinde iyelere zaten nadir rastlanır. Onların yerini genelde başka ruhlar alır: Kutsal olanlar "Ata"lar, "Baba"lar, "Pir"ler, alçak olan ruhlar da, cinlerdir.

1. Yer Üzerinde Yaşayan Mitolojik Varlıklar

Cir İyäse (Yer İyesi): Yer İyesi, birçok Türk boyu için ortak bir varlık sayılabilir. İnsan nerede yaşarsa yaşasın hep kendisinin topraktan var olduğuna inanmış, bu yüzden Yer Ana'ya özel saygı göstermiştir. Toprağı verimli hale getirmek kutsal iş sayılmıştır. Yer, yani toprak, erkekler tarafından "tohumlandırılmış" (tohumu toprağa erkekler atmış) ve bu uğraşın sonucu olarak toprak bol hasat vermiş, yani "doğurmuş". Anlaşılan yer, bir ana vazifesi yüklenmiş. Bu yüzden toprak; yer, kadın cinsinden sayılmış ve ona saygı ile Toprak Ana, Yer Ana demişlerdir. Tatar Türkleri mevsimlerle ilgili gelenekleri yerine getirdikleri sırada da (meselâ *Qarğa Botqası* (Karga Lapası) bayramı sırasında) Toprak Ana'ya saygı yüzünden kardan açılan yerlere lapa serperlermiş. Ayrıca Tatar Türklerinde Yeri, Toprağı koruma âdeti de oluşmuş. Meselâ yaz mevsiminde, 25 Haziran'dan 5 Ağustos'a kadar devam eden aşırı sıcakların ilk haftası, Tatar Türklerinde *Ayaw Atnası* (Koruma Haftası) olarak adlandırılır. Bu dönemde doğa hasadı doğurmaya hazır olduğundan dolayı, doğayı incitmek (toprağı sivri uçlu nesneler ile kazmak, ağaçları yıkmak, kurban kesmek vb.) yasak olmuştur.

İnsanın topraktan var olması, toprak ile iç içe yaşaması, ölünce de toprağın kucağında yok olması, kadim insanları son derece etkilemiş olsa gerek. Toprak gizli bir güce sahip olmuş ve insanı hep kendine çekmiştir. Toprak ile büyü de yapılır olmuş (meselâ mezar toprağı ile ölümü çekme, evin temelinden toprak alarak bu eve sahip olan nesli kurutma, insanın ayak altından toprak alıp onun gücüne zarar getirme v.b.) Birçok Türk boyunda "yürüdüğün yolda toprağın olayım" gibi bir ibare de vardır. Değerli, aziz insana bugün de Türkler, "ekmeğim, toprağımsın" derler.

Vatanından uzakta, gurbette kalan insana, vatanından toprak getirme geleneği de mevcuttur. Gurbette kalan insanın birçoğu son vasiyeti olarak öz vatanında, doğduğu toprağa verilmek istediğini söyler. Bu yüzden Tatar mitolojisinde birçok iyeler arasında *Yer İyesi'nin* de olması, onun kutsal bir varlık olarak algılanması, son derece doğaldır.

Türkiye Türkleri Yer İyesine *Tarla Bekçisi* derler. Karaçay-Balkar Türklerinde bu İye *Cer İyese*, Çuvaşlarda *Nraş Amaşe*, Yakutlarda *Aan Darhan Hotun* olarak bilinir. Tatar Türklerinde yaşayan bir inanca göre *Yer İyesi* kır saçlı kocakarı suratında olur ve Uruk ağacında yaşar. Yazın ağaçlar işte bu kutsal

ruhun *Eräkä-Ceräkä* adlı yavrularının soluğundan yeşerirmiş (Gıylmanov 1996: 111).

Yer İyesi, genelde tarlalarda bulunur, onların sahibi olarak bilinir ve bu yüzden Yer İyesini *Basu Anası* (Tarla Anası), *Basu İyäse* (Tarla İyesi) diye de adlandırırlar. Kazan civarı köylerinde *Yer İyesi'ne Arış Anası* (Çavdar Anası) da denmektedir. Tahıllarda gözüken bir hastalığın *Arış Anası Hastalığı* olarak adlandırılması da bu mitolojik varlıkla ilgili olmalıdır. Yeri zayıf ve çiğnenmiş gibi gözüken ekinlere halk dilinde *Arış Anası İzleri* denilir. Bu yerde yetişen çavdarı toplayıp ondan un öğütmek yasak edilmiştir. Onu toplayıp tarla kenarında ateşe vermek uygun görülürmüş.

F. Bayazitova (1995: 134), Çupreli ilçesinde yaşayan Tatarlardan *Yer İyesi* ile ilgili şöyle bir hatıra derlemiştir:

"Orağa gittiğimizde annem atın önüne geçip her şeyden önce *Yer İyesi*'ne selam verirdi: "Biz geldik, Allah isterse, siz de yardıma gelin" derdi. Yemek molası zamanında da "Bize yardıma gelenler, buyurun, yemeğe de gelin" diye *Yer İyesi*'ni soframıza davet ederdi. "Yer İyesiz olmaz!" derdi annem…".

Tarla işleri ile uğraşan Tatar Türkleri, *Yer İyesi'nin* gönlünü almadan bol hasat alamayacaklarına ve kendilerinin bu tür işleri yapacak kadar sağlıklı ve kuvvetli olamayacaklarına inanmışlardır. Tarlada orak işleri bittikten sonra ökçeleri ile yere vurarak "Yer, yer! Altı atlık kuvvet ver!" veya "Yer, yer! Altı araba çavdar ver, iş atının gücünü ver!" diye tekrar etmeleri, orakçı kızların ve kadınların da yerde yuvarlanıp, "Yer, bana gücümü geri ver" gibi dilekte bulunmaları (Möhämmätcanov 1982: 50-53) buna delildir. Tatar Türklerinde *Yer İyesi*'ne yumurta ile saygı gösterme töreni de vardır:

Bu yılğı çäçülär	Bu yılki tahıllar
Qotlı möbäräk bulsın,	Kutlu mübarek olsun,
Tormış tügäräk bulsın;	Hayat eksiksiz olsun,
Mal-tuvarlar da artsın,	Mal-davarlar da artsın,
Tay qolınnar da çapsın,	Tay kulunlar da koşsun,
İgennärebez uñsın,	Ekinler de bol olsun,
Kükäy kebek tuq bulsın,	Yumurta gibi tok olsun,
Yözebez, küñelebez	Yüzümüz ve gönlümüz
Kükäy kebek aq bulsın!	Yumurta gibi ak olsun!

Kadim insanlar yere tohumları atmadan önce bu sözleri söyleyerek ekin ekilecek yerde yumurta yuvarlatırlarmış. Bazen yumurtaları tohumlarla beraber toprağa atarlarmış. İlginç olan, bu törenin diz üstü uygulanmasıdır. Kadim insanlar, *Yer İyesi*'nin önünde diz çökmektedirler.

Mahmut Kaşgarlı'nın "Divanü Lügātit-Türk" (1072-1074) sözlüğünde *Yer İyesi*'nin rızasını alma töreni, *Kefşan* diye anılıyor. Yazar, bu kelimenin anlamını yazar, "Orak işleri bittikten sonra Yerin rızasını almak için getirilen buğday ya da erzak" olarak vermiş. G. Gıylmanov (1996: 113), Eski Türklerin bazı tahılları kutsal gördüklerini düşünmekte ve buna delil olarak, Eski Uygur yazılarında rastlanan "Onun (Yerin) rızalığını alma rızkı, yeşil bezelyedir", "Onun rızasını alma rızkı, pirinçtir", "Onun rızasını alma rızkı, darıdır" gibi deyimleri getirmektedir.

Eskiden Tatar Türklerinde Yer Ana'ya saygı göstermenin bir yolu daha varmış: "Eğri yumurtası" töreni. Sabana çıktıkları zaman, toprağa, ağaç kabuğundan yapılan kovadan ilk tohumla beraber, buğdaylar yumurta büyüklüğünde yetişsin ve uçları tok olsun dileğiyle pişmiş yumurtalar atarlarmış. Bu yumurtaları sonra çocuklar toplayıp yermiş. Bir tanesini de *Yer İyesi* için toprağa gömerlermiş (Bayazitova 1995: 7-10).

Kereşen Tatarlarında *Yer İyesi*'nin rızasını alma törenine *Qorman* veya *Qorman Tavuğu* derler. Bu geleneği nehir kenarında uygularlar. Kesildiği kurbana göre bu geleneğe *Aq Balıq (Ak Balık) Qormanı*, *Tawıq (Tavuk) Qormanı*, *Sarıq (Koyun) Qormanı*, *Ügez (Öküz) Qormanı* da derler. Kereşen Tatarlarının, orak işleri bittikten sonra *Yer İyesi*'nin rızasını almak için bir tavuk kesip, onun başını toprağa gömüp kalan kısmını pişirip ailece yedikleri de bilinir.

Tatar Türklerinde *Yer İyesi* ile ilgili inançlar da vardır. Meselâ birisi yere düşüp elini ayağını incitirse, *Yer İyesi*'nden merhamet aramak için bu yere yağ, tuz, yumurta gibi yiyecekler atarlar, demir bir nesne (iğne, çivi) veya insanın boyu kadar ip gömerler. Ayrıca bu sırada büyü sözleri de kullanırlar.

Bulgar-Tatar Türklerinde yalan yemin etmek, yemini bozmak, verdiğin sözde durmamak, en büyük günahlardan sayılır. Bu tip günahları işleyen insanları yerin kaldıramayacağına, onları *Yer İyesi*'nin yutacağına inanılır. Bu yüzden "Yer yutsun!" biçimindeki beddua da, en kötü beddualardan sayılır.

Qır İyäsi, Yapanay (Kır İyesi): *Kır İyesi*, *Yer İyesi*'ne çok yakın bir varlıktır. Onların dış görünümünde bir fark olmasaydı, bu iki iye aynı tip olarak da kabul edilebilirdi. Tatarlar, *Kır İyeleri*'nin (onlar çoğul olarak da algılanırlar: ne kadar kır varsa hepsinin iyesi de farklıdır) uzun elli, uzun parmaklı, pütür yüzlü yarı ağaç yarı insan kılığında olduğuna inanırlarmış. *Kır İyesi* genelde kırın ortasında büyüyen yalnız ağaçta veya çalıda "yaşarmış". İşte bu yüzden ona *Yapanay* (*yapan* kelimesi Tatar Türkçesinde "sakin, köysüz, ıssız alan" anlamına gelir) da derler.

Kır İyesi'nin temel vazifesi, kıra göz kulak olmak, ekinleri korumak, insanlara kır işlerinde yardım etmektir. Ayrıca, kırda çukur yerlerde uyuyakalan veya

felâkete uğrayan insanların hayatını da kurtarırmış. Onları isimleriyle çağırıp uyandırırmış. Ekinleri de yangından *Kır İyesi* kurtarırmış. Alev ekinlere doğru uzanınca *Kır İyesi* rüzgârı ters tarafa üfletir ve böylece alev ekinlere dokunmadan öbür tarafa geçermiş.

Kır İyesi, ekin içine girip yuvarlanmayı da çok severmiş. Ekin içinde bu gibi çiğnenen yerleri görünce köylü insanlar hâlâ: "*Kır İyesi*'nin işi bu… Ekinler bol olacağa benziyor" derler. Bir de, ellerinin uzun olması sonucu *Kır İyesi* göğe uzanıp yağmur bulutlarını kendi kırı, tarlası üzerine çekip getirir ve bu bulutları avuçlarında sıkarak yağmur yağdırırmış. Komşu kırların iyeleri kendi kırlarına yağmur yağdırmak isteyince de bunlar arasında kavga çıkarmış (işte şimşek de bundan dolayı gözükürmüş!). Üzerine hep yağmur yağan bir kır hakkında da "İyesi güçlü galiba, genç olmalı" derlermiş.

Eskiden insanlar, *Kır İyesi*'nin kıra sahiplenmesini istedikleri zaman, o kırın ortasına yalnız ağaç dikerlermiş. Hatta Penza Tatarlarında[2] *Kır İyesi*'ne tapmışlardır. Nadiren de olsa bu geleneğe günümüzde de rastlamaktayız. Birkaç aile bir araya gelip koyun satın alır, dağın başındaki bir ağacın dibinde kurban keser ve büyük bir kazan asıp, lapa pişirir. Sonra hep beraber hasadın bol olmasını isteyerek dua eder ve pişen lapanın tadına bakarlar. Sonra da oyunlar oynanır. Ona, "kır kurbanı" derler ve kır işleri bittikten sonra yerine getirilir. Bu geleneğe Karaçay-Balkar Türklerinde de rastlıyoruz. Mordva Tatarları[3] ise *Kır İyesi*'nin erkek olduğuna inanırlar ve ona *Kır Atası* derler. Onu razı etmek için kıra başaklar, ekmek kırıntıları serpip, kırın başında "kır sakalı" diye anılan bir demet biçilmemiş ekin bırakırlar. Bu "kır sakalları"na değişik isimler verilir: *Tawlıq* (Dağlık), *Cir Öleşe* (Yer payı), *Cir Bayı* (Yer Beyi). Gördüğümüz gibi, Mordva Tatarları da kır'ı, canlı biri olarak algılamışlar, bu yüzden de onun sakalı (bir demet biçilmeyen ekin), ağzı (kıra, tarlaya götüren dar yol), kirpikleri (kırın orta yerinde özellikle dikilen iki karama ya da meşe ağacı) vb. olduğuna inanmışlardır. Kırın orta yerindeki çukur gibi oyuk yerleri de sürmeden bırakırlar: Onlar da kır'ın "gözleri" imiş. Kurak yıllarda veya yaz sıcakları bastırınca bu "gözlerden" su çıkacağına ve bu şekilde, ekin kır'ının susuzluktan ıstırap çektiğini gören *Kır İyesi*'nin ağlayacağına inanılmaktadır (Gıylmanov 1996: 120).

Kır İyesi'nin kırı terk ettiği, kır ortasında yalnız büyümekte olan ağacın birdenbire kurumasından belli olurmuş.

Qorıq, Taw İyäse (Dağ İyesi) Tatarların yaşadığı bazı dağlık yörelerde (Ural'da, Orenburg'ta) saygıdeğer ihtiyarlara bugün de *qorıq* diye seslenirler. Çok nadiren bu kelimeyi sert tabitlı ihtiyarlar için de kullanırlar. Eski Türk ve Fin-Ugor kabileleri dilinde bu kelime *Yer* ve *Dağ İyesi*'ni de bildirirmiş. Tatar Türklerinde günümüzde de "Qorıqlı il, görkemli il", "Qorıqlı yerin sıhhati çok" gibi deyimlere rastlanır.

Korıq kelimesi, Eski Türkçede "dağ deliği" anlamına da gelmektedir. Dağ iyesi *Korıq* hakkında da zaten dağ kovuşlarında, yer deliği olan kuyularda yaşar derler. Bilim adamlarının tespitine göre, Sümer uygarlığında da *qur* kelimesi "dağ", "dağlık ülke" anlamında kullanılmakadır (Gıylmanov 1996: 117).

Tatarlar arasında *Dağ İyesi* ile ilgili birçok efsane korunmuştur. Bunlardan biri, Başkurdistan'da bulunan *Yegämeş* dağı hakkındadır:

"Eskiden Yegämeş dağı daha yüksek olup, kimse onun tepesine ulaşamazmış. Bu dağın tepesindeki gölde bir dişi ördek ile erkek ördek kılığında *Dağ İyeleri* yaşarmış. Onlar sabahleyin bir yerlere uçup giderler ve akşamüstü geri dönüp bütün gece gölde yüzerlermiş. En usta avcılar bile onlara nişan alıp oklarını değdiremezmiş.

Gel zaman, git zaman bir gün Rizvan adlı bir yiğit bahadırlığını göstermek istemiş ve şafak sökmeden dağa doğru yola çıkmış. Fakat dağa çıkması çok zormuş; ayağına sarmaşık otlar sarılıyor, geçilmez çalılar yolunu kapatıyor bir de göz açtırmayan rüzgâr esiyormuş.

Yiğit yiğitliğini etmiş, akşama doğru nihayet dağın tepesine ulaşmış ve masmavi gölü görüp hayran kalmış. O an ördek çifti göle dönmüş ve yiğit okunu alıp dişi ördeği vurmuş. Erkek ördek bunu görünce Rizvan'ın tepesinde bir müddet dönmüş ve sonra taş kıyıya çarparak canına kıymış. Yiğit, avladığı ördeği sırtına asıp evine dönmek için yola düşmüş.

Aniden fırtına kopup, çalıların köklerini sökmüş, dağı sarsmış. Yiğit çok korkmuş, arkasına dönüp bakınca, gölün birden kaybolduğunu ve onun yerinde büyük bir uçurumun oluştuğunu görmüş.

Eve gelince ördeği kazana atmış, fakat ördek bir türlü pişmiyormuş. Üç gün üç gece kaynatmışlar ama gene de pişirememişler. Sonunda atmak zorunda kalmışlar.

Böylece dağ iyesiz kalmış. O gün bu gün Yegämeş dağı her gün biraz daha çökmekte ve alçalmaktaymış."[4] (Gıylmanov 1996: 118)

Bu efsaneden atalarımızın, *Dağ İyesi*'nin totem kuş (burada: yaban ördeği) kılığında olduğunu düşündüklerini anlıyoruz. Ayrıca ördek, Tatar mitolojisinde yerin, yaratılışı ile ilgili efsanelerde de temel kahramandır. Bir efsaneye göre ördek, Ebedi Derya dibinden lağım-balçık çıkarıp karayı oluşturmuş. İkinci bir efsaneye göre ördek, ufak taşlar çıkarıp dağları kıyıları oluşturmuş.

Zamanla Türk mitolojisindeki *Dağ İyesi*'nin yerini Fars Mitolojisinden giren Devler almaya başlamış ve bunlar her şeyden önce yerin altına ve dağa gömülen hazinelere sahip çıkan tipler olarak bilinirler olmuşlar.

Urman İyäse (Orman İyesi) Bazı yörelerde *Orman İyesi*'ne *Qarurman Babay* (Karanlık Orman Dede). bazen de *Urman Hucası* (Orman Sahibi) derler. Tatar Türkleri arasında, ormandaki ağaçlara, çalılara, bitkilere, hayvanlara kuşlara sahip çıkan bu mitolojik varlık hakkında çok güzel efsaneler yaşamaktadır.

Orman İyesi, ormandaki en yaşlı, en güzel meşe ağacı kılığında olurmuş. Bazen o, ormanda gezer ve keyfi yerinde olduğu zaman kalın sesle şarkı söylermiş. Fakat onun en önemli görevi, her sene ağaçların tomruğuna halkalar eklemekmiş. *Orman İyesi*, kimseye gözükmeden ağaçlara o halkaları ekleyip durur, canı sıkıldığı zaman da ağaç gövdelerine değişik resimler çizermiş.

Sibirya Tatarları, *Orman İyesi*'ni bembeyaz saçlı, kır sakallı uzun boylu bir ihtiyar olarak tanımlarlar. Eline uzun sopa alıp, sağ omzundan sırtına çanta asmış, yüzü nur saçan bir ihtiyar olarak bilinen bu *İye,* insanlara asla ziyan vermez, tersine, yoldan şaşıranlara yol gösterir ve en önemlisi ormanı afetten korurmuş.

Orman İyesi'nin torunu, *Orman Kızı*'dır (*Tañçulpan* da denilir). Onun kayın kılığında olduğuna inanılır. *Orman Kızı,* genelde omuzuna yeşil şal örtmüş, üzerine rüzgârdan daha hafif bir elbise giymiş ve başına çiçeklerden örülen bir çelenk takmış, beyaz yüzlü, neşeli bir kız olarak tasvir edilir. Ayrıca o da dedesi gibi, yolunu şaşıran insanlara ve evcil hayvanlara köy yolunu gösterir, ormanda şafak sökmeden gezmeyi severmiş.

Fakat Tatar inanç sistemine göre ormanda, *Orman İyesi* ve *Orman Kızı* gibi iyi niyetli varlıkların dışında, insanlara zarar veren alçak ruhlar da "yaşamaktadır". Meselâ, *Şüreli* gibi.

Tatarlar, *Şüräle* adlı mitolojik yaratığı, çocukluklarında anne babaları ve nineleri tarafından okunan, büyük Tatar şairi Abdullah Tukay'ın şiirsel masalından tanırlar:

Närsä bu, qaçqınmı cenme? *Yä öräkme, närsä bu?*	Nedir bu, kaçak mı cin mi? Ya hortlak mı nedir bu?
Qot oçarlıq bik kileşsez *ällä nindi närsä bu!*	Ürkütecek çok da çirkin Belirsiz bir şeydir bu!
Bornı käp käkre bögelgänder *tämam qarmaq kebi,*	Burnu tamamen bükük, Eğri sanki olta gibi
Töz tügel qullar, ayaqlar da *botaq-tarmaq kebi.*	Düz değil kollar, ayaklar Budaklanmış dal gibi.
Yaltırıy, yalt-yolt kiläder *eçkä batqan küzläre,*	Parlıyor yaldız gibi İçe batan gözleri,

Qot oçar kürsäñ ägär tönlä tügel köndezläre.	Korkarsın görsen eğer gece değil Gündüz bile
Yap yalanğaç, näp näzek, läkin keşe tösle üze;	Çıplak, incecik fakat insan gibi Boyu bosu,
Urta barmaq buylığı bar mañğayında mügeze.	Orta parmak kadar boyu Alnında var boynuzu.

Tatar halk inancına göre *Şüräle,* aynı *Orman İyesi* gibi karanlık ormanda yaşar ve dış görünümü ile insanlara benzermiş. Fakat ağaçlar gibi uzun boylu, uzun kollu, parmakları iki-üç arşın uzunlukta olan *Şüräle*'nin vücudu tüylerle kaplıymış. Kulaklarının da uzun, hatta alnının ortasında bir boynuzunun da olduğunu söylerler. Bir de, *Şüräle*'nin koltuk altlarında bir delik bulunup, bu delikten bütün iç organları gözükürmüş. *Şüräle* hiçbir zaman kolunu havaya kaldırmazmış, çünkü koltuk altı deliklerine ağaç budağı saplanıp ölebilirmiş. *Şüräleler,* hem erkek hem kadın olabilir ve ormanda sürü sürü veya ailece otururlarmış. Kadın *Şüräleler*'in memeleri çuval kadar olurmuş. *Ana Şüräleler* bunları omuzlarından arka tarafa atarak gezerlermiş.

Şüräleler biraz eğilip yürür ve insan gibi konuşurlarmış. *Şüräleler*'in insan dilini kullanması insanları harap edermiş: *Şüräle,* ormanda imdat isteyen bir ses çıkarıp insanları yoldan saptırır ve ormanın en karanlık köşelerine götürürmüş.

Şüräle, kopuz sesini çok severmiş. Tatar halk bilimi uzmanı N. İsenbet'in derlediği bir mitolojik hikâyede bu konuda şöyle denir:

"Bir gün bir çoban ormanda at güderken gece ayı gelmesinden korkup ağaç başına çıkmış ve kopuz çalmaya başlamış. Bu kopuz sesine ormandan bir *Şüräle* gelmiş ve ağaç altında oynamaya başlamış. Oynaması durunca da "Hey, adam, ben de senin yanına ağaç başına çıkayım olur mu?" diye seslenmiş. Adam: "Çık" demiş. *Şüräle* ağaca çıkmış ve kolları ile ağaç budaklarına asılmış. Adam da balta sapı ile *Şüräle*'nin kollarına vurup, onu yere düşürmüş." (Gıylmanov 1999: 71)

Şüräle, insanların gözüne genelde bahar ve yaz mevsiminde güneş doğarken veya güneş batarken görünür ve sadece yalnız olan insanları korkuturmuş. O, orman yolunda insanın karşısına çıkar ve yolu şaşırdığını söyleyip ağlar, yardım istermiş. Yardım etmeye çalışan insanoğlunu da ormanın hiç bilinmeyen köşesine götürürmüş. Fakat *Şüräle,* ormana yalnız gelmeyen veya yanında köpek olan birinin yolunu asla kesmezmiş. Bu yaratığın garip bir alışkanlığı varmış: Kendisi soru sormayı sevse de hiçbir zaman ona sorulan soruları yanıtlamazmış. Bunun yanında *Şüräle,* çok saf bir yaratıkmış ve bu yüzden halk arasında *Urman Sarığı* (Orman Koyunu) olarak da adlandırılırmış.

Şüräle, dişlerini gösteren veya kahkaha atan insanları uzun parmakları ile gıdıklayıp öldürürmüş. Bu, onun en önemli özelliklerindenmiş. Yani uzun parmaklı *Şüräle* rastladığı her insanı gıdıklı-mıdıklı oynamaya çağırırmış. Sağ kalmak isteyen insan bu oyunu asla kabul etmemeliymiş. Parmakları, ağaç budakları gibi eğri büğrü ve tüysüzmüş. Bir de *Şüräle,* yaşadığı sürece parmaklarını birkaç kere değiştirirmiş. Tatar Türklerinde bu parmakları orman yolunda bulan insanlar şanslı sayılırlar. Bu taş "parmaklar" fen biliminde *Belemint* adı ile bilinir ve onu ovalayıp yaraya serpince yaranın çabuk iyileşeceğine inanılır (Gıylmanov 1999: 69).

Şüräle'den kaçıp kurtulmak neredeyse imkânsızmış; çünkü çok hızlı koşar ve gövdesi de ağaca benzediği için ağaçlar arasından fark edilmezmiş. Ama *Şüräle*'den kurtulma yolu yine de varmış: giysileri ters, sağ ayakkabıyı sol, sol ayakkabıyı sağ ayağa giymek ya da gidilen yolu gizlemek için geriye yürümek gerekiyormuş. Böyle yapınca *Şüräle* ters tarafa koşarmış. Bir de *Şüräle* sudan çok korkarmış. Peşinden koşan *Şüräle*'den kurtulmak isteyen bir insanın akarsuya doğru koşması ve *Şüräle* "Suyun başı ne tarafta?" diye sorarsa, ona suyun aktığı tarafı göstermesi gerekir. Böylece oraya gidip geri dönmemesi sağlanır. Tatar Türklerince kullanılan "*Şüräle'ye suyun başını göstermek*" deyimi, birilerini aldatmayı anlatır.

Yukarıda bildirdiğimiz gibi *Şüräle,* köpek ile kamçıdan çok korkarmış. Ormana gelen insana her şeyden önce "Hav hav var mı? Çuh çuh var mı?" diye sorar ve köpek ile kamçı sesini duyunca kaçarmış. *Şüräle*'nin bir özelliği de ata binmeyi çok sevmesiymiş. Orman yanında otlayan at sürüsünden en iyi atı seçer ve onun üzerine binip gün boyu koşturup oynarmış. Tatarlar, sürüden herhangi bir atın eve ter içinde döndüğünü görünce, onun üzerinde *Şüräle*'nin koşturduğuna inanırlarmış. Bazen insanlar en iyi atın üzerinde zift yakıp sürüye öyle gönderirlermiş. O ata *Şüräle* bindiğinde yapışır ve inemediği için atla birlikte köye gelirmiş. At ile yakalanan *Şüräle* çoğu zaman cezalandırılıp öldürülürmüş. Onu hamama kapatarak yakarlar, yahut ateşe atarlarmış. Bazen sopa ile dövüp öldürürlermiş. Fakat *Şüräle,* ölmeden önce insanlara ve onların oturduğu köye beddua eder ve bu beddua insanları ve köyü en kötü şekilde etkilermiş. Bu konuda Tatarlar arasında korunmuş olan birçok mitolojik hikâye bulunmaktadır. *Şüräle*'nin ölümüne sebep olan köy fakirliğe uğrar, artık bir hane bile artamaz veya yangından yok olurmuş. Meselâ:

"Karabay adlı bir köyden bir adam, atını otlamak için kıra bırakıyormuş. Bir sabah atını almaya gitmiş ve onun ter içinde kaldığını görmüş. Adam bu hale çok şaşırmış. Bir de bu at ile bütün gün saban sürmesi gerekiyormuş. Ertesi gün at yine ter içinde kalmış.

Adamın aklına büyüklerin söyledikleri gelmiş ve bu sefer atını kıra sırtına zift sıvayarak göndermiş. Ertesi gün erkenden atını almakiçin avluya çıkınca "Hey, kapıyı aç, atını getirdim!" diye bağıran bir ses duymuş. Kapıyı açınca gözlerine inanamamış: Atın sırtında zifte yapışmış *Şüräle* oturuyormuş.

Halk adamın avlusuna toplanıp *Şüräle*'yi balta kolu ile dövmeye başlamış. Vurarak öldürselermiş *Şüräle*'nin bir damla kanından birkaç *Şüräle* daha yaratılabilirmiş. *Şüräle* bağırmış çağırmış, sonunda ağlaya ağlaya "Köyünüz altı haneyi aşmasın" diye beddua ederek Kıbla dağına yönelmiş. Köy o günden bu güne altı-yedi haneyi geçmemiş." (Cen-Pärilär Bar Dilär 1992: 53-57).

Omsk, Tobol ve Tömän Tatarları[5] mitolojisinde *Şüräle*'ye benzer yaratık insan kılığındaki bir maymun olarak bilinir. Eski Türkçede maymuna *biçin* deniliyordu. İşte Sibirya Tatarları da çirkin yüzlü kır saçlı kadına benzeyen maymun kılığındaki bu orman yaratığına *Matsin, Miçin* derler. Bir inanca göre, kambur, uzun boylu, koyu tüylü maymun kılığındaki bu orman ruhu genelde avcıların evinde yaşar ve ormana yalnız gelen insanları orman içindeki uçuruma götürüp orada öldürürmüş. Ayrıca çocukları çok "severmiş". *Miçin,* çocukları anne babalarından çalıp, onları ıstırap içinde öldürürmüş. Bir inanca göre de karlı kış günerinde demir leğene oturup çocuk avlarmış (Gıylmanov 1996: 161).

Ural ve Sibirya Tatarları ormanda *Yarımtık* adlı bir yaratığın da yaşadığına inanırlar. *Yarımtık,* yarım vücutlu (bütün vücutlu olduğu zaman da tek gözlü, tek kollu, tek ayaklı) bir yaratıktır. İnsanlar ondan çok korkarlar ve ona beyaz horoz kurban ederlermiş. *Yarımtık* çok meraklı imiş; köye kadar gelip dolaşır, insanları izlermiş. *Yarımtık*'tan kurtulmak için de ayakkabıları, giysileri ters giymek gerekiyormuş. Aklı yarım olan *Yarımtık, Şüräle* gibi, ters giyinen ayakkabının izini takip edip ters tarafa yönelirmiş. *Yarımtık* kelimesine Başkurt Türkleri arasında bugün de rastlamaktayız. Bu kelime, saf insanlar için kullanılır. Bunun sebebi galiba *Şüräle* ve *Yarımtık* gibi mitolojik varlıkların çok saf ve aptal olarak bilinmesidir.

Kazaklar *Şüräle*'ye *Sorel* derler. Çuvaş Türkleri ise *Şüräle*'yi *Arsuri* olarak tanırlar ve onun kır sakallı bir ihtiyar veya yakışıklı bir genç kılığında olduğuna inanırlar. Bazı Çuvaş mitlerine göre *Arsuri*'nin üç eli, üç ayağı ve dört gözü vardır: İkisi önde, ikisi arkada. *Arsuri*, aniden ormanda kahkaha atar, insanların dişlerini çeker ve *Şüräle* gibi insanları yoldan şaşırtıp gıdıklayarak öldürürmüş. Ayrıca o da atları sever ve sudan çok korkarmış.

Görüldüğü gibi *Şüräle, Sorel ve Arsuri* kelimeleri *şür, sur* kökünden türemiştir. *Şüräle* adının kökeni Tatar bilim adamı L. Zamaletdinov (1979: 117) tarafından incelenmiştir. Ona göre bu kelime Eski Türkçedeki "kötülük, ziyan" anlamlı *şär* kelimesine *äl* ve sıfat yapım eki *–le*'nin eklenmesiyle ortaya

çıkmıştır *(şär-äl-le*). Yani *Şüräle*, "kötü elli" anlamına gelir. Tatar Türklerinde bugün de *şürläw* fiili kullanılır ve "korkmak" anlamına gelir. *Şüräle* coğrafî adlarda da görülür. XX. yüzyılın başında Kuzey Başkurdistan'da *Şüräle* köyü, *Şüräle* dağı olduğuna dair bilgiler bulunmaktadır (Gıylmanov 1999: 71).

Bu yaratığı andıran bir orman yaratığı da Tatar Türklerinin komşusu olan Fin-Ugor halkı Mordvalarda bulunur ve adı *Viryava*'dır. *Viryava*'nın da memeleri öyle büyükmüş ki uyurken onları yastık gibi başının altına koyarmış. Saçları ayaklarını örten bir kadın kılığında olan *Viryava*, masal dinlemeyi çok severmiş. Mordva mitolojisine göre, ormana gelen insanlar önce masal söyleyip *Viryava*'yı uyuturlar sonra da kendi işlerine bakarlarmış. Kimi çilek toplar, kimi ağaç kesermiş. *Viryava,* ormana erkekler ile gelen kadınları sevmez, onları genelde gıdıklayarak öldürürmüş. O da *Şüräle* ve *Yarımtık* gibi, ormanda ses yankısı ile insanlara yolunu şaşırtırmış. Tatar mitolojisinden farklı olarak Mordva mitolojisinde, *Viryava*'yı gören kimse hastalanacak veya ölecek diye bir inanç da vardır.

Öy, Yort İyäse (Ev İyesi): Bu varlığa da birçok halkın mitlerinde rastlanmaktadır. Her halkın kendine özgü bir Ev İyesi olmakla birlikte ortak noktaları da bulunmaktadır: Ev İyesi nsanlarla aynı evde iç içe "yaşar". Türkiye'de bu iye *Ev Bekçisi* olarak bilinir ve genelde yılan kılığında olan ya da alt dudağı karnına kadar sarkmış, gözleri kor gibi yanan, saçları dağınık esmer vücutlu bir yaratık olarak anlatılır. Eskiden insanlar, *Ev Bekçisi* bulunan evi satmaya çalışırlarmış. Bir inanca göre bu yaratığa daha çok terk edilmiş evlerde rastlanır.

Başkurt mitolojisinde *Ev İyesi,* insan kılığında ve genelde ocak başında "yaşayan" bir yaratık olarak anlatılır. İnsanlar onun üzerine gitmeyince o da onlara zarar vermezmiş. Ama onları korkutmayı da çok severmiş.

Ev İyesi geceleri evden ahıra çıkar ve orada atlara şaka yapar, sevdiği bir ata binip onu koşturur, yelesini örermiş. Bazen de evde yaşayanların girdiği hamamda yıkanmaktan hoşlanırmış. Bu yüzden Tatar ve Başkurt Türklerinde gece yarısı hamama girilmez. Başkurt Türkleri, uzun saçlı ve orta boylu bir ihtiyar kılığındaki *Ev İyesi*'nin onların evini kara ruhlardan ve hastalıklardan koruduğuna inanırlar.

Sibirya Tatarları ve Altay Türklerinde ise *Ev İyesi* çok çirkin ve kötü bir ruhtur. Gece boyu evde koşturur, ağlama sızlama sesleri çıkarırmış. *Ev İyesi* bulunan evde birinin çok fena hastalanacağına ve öleceğine inanırlar ve bu evi kısa zaman içinde satmaya çalışırlar. Çuvaşlarda *Ev İyesi* kendi içinde iki iyeyi barındırır: Ev bekçisi *Kilti Tura* ile hayvanların yaşadığı ahırda yaşayan *Kartari Tura* (bazen de *Karta Puse*). *Ev İyesi*'ne Çuvaşlar *Yereh* derler ve evde, kilerde ve ahır köşesinde asılı duran başlı soğanda kadın kılığında

yaşadığına inanırlar. Bu soğanın yanına *Yereh* için kurban aşı koyarlar. Kızlar, evlendikleri zaman *Yereh*'li soğanı güveyin evine götürüp asarlarmış. Sonraki dönemlerde *Yereh*'in ev sahibinin ricası ile komşulara sihir yapabileceği öğrenilince, kutsal ruhtan kötü ruha dönüşmüştür.

Tatar mitolojisinde ise *Ev İyesi* iyeler âleminde temel ruh olarak bilinir. Bunun sebebi, *Ev İyesi*'nin başka iyelerden farklı olarak insanlara daha yakın olması, onlarla aynı evde "yaşamasıdır". Bu yüzden insanlar daha sık bu iyeye "rastlarlar". Farklı yörelerde yaşayan Tatarlar *Ev İyesi*'ne farklı isimler vermişlerdir: *Nigez İyäse* (Temel Sahibi), *Yort Äbise* (Ev Ninesi), *Öy Atası* (Ev Atası), *Yort Babay* (Ev Dedesi).

Dağlık yörelerde yaşayan Kereşen Tatarları *Ev İyesi*'ne *Kırsut* derler. *Kırsut, Ev İyesi*'nden farklı olarak evden ziyade insanın kendisini korurmuş. Onlara *İnsan İyesi* bile denebilir. F.Bayazitova'nın (1995: 121-124) derlediği bir hatırada bir köylü Kereşen kadını *Kırsut* hakkında şöyle söyler:

"Benim *Kırsut*'um çok akıllıdır. Misafirliğe giderken derim ki "*Kırsut*'um, beni üç saat sonra gelip al" ve tam üç saat geçince *Kırsut*'umun geldiğini anlarım: artık misafirlikte kalamayacak kadar eve gitmeyi isterim. Evde semaver ile çay koyunca da *Kırsut*'u yanımda ağırlarım. *Kırsut*'suz olmaz, onsuz ev soğuk olur".

Mişer Tatarları[6] *Ev İyesi*'ni *Mal-Mülk İyesi* olarak bilirler. Onlara göre *Ev İyesi*, genelde beyaz giyinen bir kadın, beyaz tavşan veya beyaz köpek kılığında "görünür" ve atların kaldığı ahırda yaşar. Ona, evde bereket, bolluk, mutlu hayat, sağlık olsun dileği ile yiyecekler sunulur. Nogaybek Kereşen Tatarları ise *Ev İyesi*'ne kaz, tavuk, horoz gibi evcil kuş kurban ederlermiş.

Kazan Tatarlarına göre *Ev İyesi,* Tatar evlerinde sebzeleri kışın koruma amacı ile yapılan bodrum katta yaşar ve eve ancak geceleri çıkarmış. O, gece ruhudur. Onu her insan farklı kılıkta "görür" fakat herkes onun ortak sıfatı olarak orta boylu, beyaz buruşuk yüzlü, beyaz giysili, biraz kambur biri olduğunu söyler. *Ev İyesi* evi sahiplenir ve bu evde yaşayanlara zarardan çok fayda getirir. Çok beceriklidir. Meselâ yün, keten eğirir, beşiğinde ağlayan bebeği sallar, bulaşık yıkar, yangın çıkarsa veya eve hırsızlar girerse seki kenarına veya pencereye tıklar veya bir şey düşme sesi çıkarır, sahiplerin ayağını çekerek onları uyandırır, belâdan kurtarır. *Ev İyesi* bazen uyuyan ev sahibinin saçlarını da örebilir. Bu örgüyü sökmek iyi değildir; onun kendi kendine çözülmesini beklemek gerekir. Bir inanca göre bu örgüyü kesip atmaya kalkan insanın başına çok kötü şeyler gelebilir, hatta ölebilir. Bazen insanlar gece yarısı uyanınca ev içinde birinin yürüme ve nefes alma seslerini duymuş gibi olurlar. Bu, *Ev İyesi*'nin çıkardığı seslerdir. İnsanlar, kenileri korksa da *Ev İyesi*'ni asla korkutmamalıdır.

Bu kadar marifetleri yanında *Ev İyesi*'nin ilginç tarafları da varmış: Kafasını kaşımayı sever, bazen ev içinde çok ince sesle ulumaya başlar, kapıları vurur, perdeleri çekermiş. Bu gibi hareketler evdekilerin fakirliğe düşeceklerine işaret olabilirmiş. *Ev İyesi*'nin en sevmediği şey, birinin bodrum kata bulaşık suyu dökmesi ya da küçük aptesini yapmasıymış. Böyle bir şey olunca evde huzursuzluk başlarmış: Mobilyalar devrilir, eşyalar yerinden oynar, saksılardaki topraklar dökülür vb. Bu gibi durumlarda *Ev İyesi* için lapa pişirip bodrum kata götürüp koymak lâzımmış. *Ev İyesi* insanları huzursuz etmeye başlarsa evin temeline de bakılmalıymış: orada kedi veya fare leşi olabilirmiş. Bu leş ortadan kaldırılmadan *Ev İyesi* evdekilere huzur vermezmiş.

Ev İyesi'ni razı etmek için ona sadaka da verilir. Bu sadakaya bazı yörelerde *Yäkşämbe (Pazar) Sadakası* derler. Çünkü genelde Pazar günü köyün hocasına, erenlere veya yetim çocuklara verilir. *Ev İyesi*'nin kilerde un eleme sesi ise çok iyiye yorulur: Bu, evdekilerin bolluk içinde yaşayacaklarını gösterir. Gece yarısı duyulan çekiç sesi de berekete işaret olur. Bu sese "devlet çekici" derler. Ama *Ev İyesi*'nin ıhlamur kabuğundan *çabata* adı verilen ayakkabıyı örme sesi duyulursa, bu fakirliğe yorulur.

Ev İyesi, tarak saplanan ip eğirme aletinde kalan yünden ip eğirmeyi de çok severmiş. Ama *Ev İyesi*'nden kalan bu işi devam eden kimsenin hastalanacağına inanılır. Bu yüzden kadınlar ip eğirme aletinin tarağında yün bırakmamaya çalışırlar.

Eskiden bir evden ikinci bir eve taşınılınca terk edilen evin iyesi için veda töreni yaparlar ve bu tören sırasında sahipleri onu kendileri ile yeni eve davet ederlermiş. Böyle yapılmadığında *Ev İyesi*'nin terk edilen evde yalnız başına kalıp ağlayacağına inanılırmış. Bunu komşuların birinden duyan eski evin sahibi, lapa pişirir ve büyük bir süpürgeye binip güneş battıktan sonra, yolda kimse ile konuşmadan eski evlerinin yerine gider ve *Ev İyesi*'ni kendisi ile yeni eve getirirmiş (Bayazitova 1995: 129). Bazen de *Ev İyesi* için özel at koşulur ve onu bu ata "bindirip" eski evden yeni eve götürürlermiş.

Eskiden baba evinden ayrılıp kendi evine çıkan oğlan da *Ev İyesi* için veda töreni yaparmış. Gece yarısı eline ekmek lokması alıp ana-baba evine gelir ve onların izni ile bodrum kata iner, orada üç tane çıra veya mum yakar, biraz toprak alır ve bu toprağı yeni evinin temeline götürürmüş. Önemli olan, bu oğlana yolda kimsenin rastlamamasıdır. Yolda birileri rastlarsa, törenin bozulduğuna inanıp her şeye yeniden başlarlar (1996: 204). Yeni eve çıkar çıkmaz Tatar Türklerinin *Temel Lapası* pişirmeleri de *Ev İyesi*'nin rızalığını almak için yapılan bir tören olarak anlaşılabilir.

Tatar Türklerinde insanların yaşadıkları evlerde *Ev İyesi*'nden başka bir yaratığın daha yaşayabileceğine inanılır; bu varlık da *Biçura*'dır.

G. Gıylmanov'a göre *Biçura*, *bi* ve *çura* kelimelerinden oluşmuştur. *Bi* "bey" demektir. *Çura* ise "kul, köle" demektir. Yani *Biçura,* hem bey hem kul gibi bir anlama gelir. Fakat Gıylmanov,*Biçura*'nın aile, ev ruhu olduğunu düşünerek, kelimenin Eski Türklerde aile anlamında kullanılan *yaver, caur, yaur, çaur, sçura* (Çuvaşlarda) kelimelerinden türemiş olmasını daha mantıklı buluyor: *Bi* ön eki "yokluk" manası ile izlenilirse *Biçura,* "ailesiz" anlamına da gelebilir. Ayrıca *Biçura* kelimesi "aile beyi" anlamına da sahip olabilir (1999: 15).

Peki, *Biçura* nasıl bir yaratıktır? *Biçura* genelde evde, tuğladan yapılan büyük ocağın arkasında veya kilerde taban altında veya çatı altında yaşarmış. Eskiden köydeki evlerde *Biçura* için ayrı odalar bile ayarlanır ve oraya bir tabak ve birkaç kaşık ile yemek bırakılırmış. Sabaha da bu tabak boşaltılmış bulunurmuş.

Biçura insanlardan hiç çekinmeden gürültü patırtı yapmayı çok severmiş. Bazen ocak başından, bir çeşit içki (*küväs*) konulan fıçıyı devirirmiş. Tatar Türklerinde bir bilmece de vardır; "Ocak başında Biçura belini boğmuş oturur". Bunun cevabı da "*küväs* fıçısı"dır. Belki de eskiden insanlar *Biçura*'nın *küväs* fıçısı kılığında olduğuna inanmışlardır. Bu bilmecenin ikinci bir varyantı da vardır: "Küçücük bir Biçura, belini boğmuş oturur" Bunun cevabı da "Hamam için kayın dallarından hazırlanan süpürge"dir.

Biçura, yemeğe çok düşkünmüş. İnsanların yiyip bitiremediği bütün yemeği o yermiş. Bir de çok huysuzmuş: kızdığı zaman gece yemesi için bırakılan tabağı kırar ve yemeği de ortaya döküp evi uzun süre için terk edermiş. Ayrıca *Biçura,* çok pis bir yaratık olarak da bilinir: başındaki şapkası toza yağa bulanmış, uçları da *Biçura*'nın omzundan biri öne biri arkaya sarkarmış. *Biçura,* temiz yerlerden nefret edermiş. Onun taban altı, çatı altı, kiler gibi tozlu yerlerde yaşaması da bu nedenledir. *Biçura*, zaten pis evleri seçermiş. Bu yüzden *Biçura*'dan kurtulmak veya onu yakına getirmemek için ilk şart evi temiz tutmakmış.

Biçura, gece ruhu olarak bilinir ve insanlara çok sıkıntı verir, durup dururken bağırır, güler, oynar, şaka yaparmış (meselâ uyuyan insanı yatağından alıp başka yere taşırmış). Bazen de uyuyan kimsenin üzerine ocak arkasından keçi çizmesi, odun parçası veya yastık gibi nesneler atarmış. *Biçura*, yalnız erkeklere şaka yapmayı sever, kadınlara dokunmazmış. Çoğu zaman evdeki insanların eşyalarının yerini de değiştirir veya gizlermiş. Bu gibi durumlarda Tatarlar "Biçura şaşırttı" veya "Nerede ki, Biçura mı çaldı?" gibi konuşurlar. Bir inanca göre bu yaratığın en sevdiği eşyalar, anahtar, iğne, bıçak, makas gibi aletlermiş. Bu nedenle bazen *Biçura* şaka yaparak geceleyin kilitlenen kapıları açar veya tersine açık kapıyı kilitlermiş.

Biçura ile ortak bir dil bulununca onun çok yararlı bir yaratık olduğuna da inanılır. Meselâ *Biçura,* evin sahibini severse onun malını çoğaltırmış. Halk içinde "Biçuralı ev, bereketli evdir" gibi bir deyim de vardır. *Biçura*, ona yaptığın bir iyilik karşılığı bin iyilik yaparmış. Ayrıca, ip eğirme aletinde ev sahibine bütün torunlarına çorap örecek kadar ip eğirip bırakırmış. Onun bu marifeti özellikle sık sık anlatılır. Bu yüzden de *Biçura*'yı incitmekten sakınırlar, onun "şakaları"na göz yumarlar. Gönlünü almak için de yukarıda bildirdiğimiz gibi tabak ile önüne yemek koyarlarmış. Fakat şunu da unutmamalıyız, *Biçura*'nın getirdiği varlık, bolluk aslında haram varlıktır ve beklenmediği bir anda geldiği gibi aniden yok da olabilirmiş.

Biçura ile zıtlaşırsan evde yangın çıkarmış. *Biçura,* ev sahiplerini çok rahatsız ettiği durumda ondan kurtulmak için ona sadaka vermek veya son çare olarak eve ayı sokmak lazımmış. Uzun süre ocak yapılmayan evleri *Biçura* özellikle severmiş. Bu yüzden Tatar Türkleri, yeni ev yapar yapmaz her şeyden önce ocağını yaparlar.

Anlaşılan, *Biçura* çok ihtilaflı bir varlık. Evde yaşayanlara ne zaman nasıl davranacağı hiç belli olmuyor. Bu yüzden de o, *Ev İyesi*'nden farklı olarak kötü ruh sayılmaktadır. *Ev İyesi* ise yukarıda gördüğümüz gibi kutsal bir varlık olarak algılanır ve kimse onu evden kovmayı hiçbir zaman düşünemez. Tersine *Ev İyesi* olmayan evlerden korkulur. Ayrıca *Ev İyesi, Biçura*'dan farklı olarak yaşamak için sadece temiz evleri seçer ve *Ev iyesi* "bulunan" evde *Biçura* asla bulunmazmış.

Biçura ile ilgili hikâyelere Başkurt Türklerinde de rastlıyoruz. Başkurtlara göre *Biçura*, kadın kılığında, orta boylu, belsiz gövdeli bir mitolojik varlıktır. Başında da Tatar kadınlarının giydiği türden bir şapka olduğuna inanılır. Acaba, *Biçura* Tatar Türklerine özgü bir yaratık olarak kabul edilip onunla ilgili inançlar Başkurtlara Tatarlardan mı geçmiştir? Bazı Başkurtlar *Biçura*'nın, üzerine kırmızı gömlek giymiş bir erkek kılığında olduğunu söylerler. Tatar mitolojisindeki yerinden farklı olarak Başkurt mitolojisindeki *Biçura,* karanlık ormanda, yaban alanlarda yaşar, yolunu şaşıran insanlara tecavüz eder, sonra onlara her zaman yardımda bulunur, para pul getirirmiş (Gıylmanov 1999: 8). Tatar mitolojisinde bu onda şöyle bir hikâye korunmuştur:

"Eskiden bir hoca varmış. İşte bu hocaya *Biçura* dadanmış. Hoca birden zengin olmuş, parası artmış, ahırdaki hayvanları çoğalmış. Hocanın evine alışan *Biçura,* geceleri komşuların parasını çalıp hocaya getiriyormuş. Komşu tarlalardan, kilerlerden yulaf çalıp hocanın atlarını, hayvanlarını besliyormuş. Bu hoca zamanla çok zenginleşmiş ve *Biçura*'dan sıkılmaya başlamış, onu kovmaya karar vermiş. Komşu köyde büyüden anlayan bir kadın varmış, hoca onu evine çağırmış ve büyü sözleri üfleyerek *Biçura*'yı kovmasını istemiş. Büyücü kadın onun isteğini yerine getirmiş. O gece hocanın evinde

yangın çıkmış, ahır, ahırdaki inekleri, koyunları, tahılları ve evi yanmış kül olmuş. Hoca zar zor kurtulmuş.

Yangın neden çıkmış, bir türlü bilememişler. Hocanın evi temelden yanmış, komşularının ise kazıklarına bile ateş değmemiş" (Cen-Pärilär Bar Dilär 1992: 40-41).

Abzar İyäse, Mal İyäse (Ahır İyesi, Mal İyesi): Bu ruha daha çok Başkurdistan'da yaşayan Tatarlarda ve Mişer Tatarlarında rastlıyoruz. Farklı ismleri bulunur: *Aran İyäse, Kiträ İyäse, Abzar Atası, Abzar Äbise*. Sibirya Tatarları ona *Mal İyäse, Zänki Baba* ve *Peşa Ana* derler (sonuncusunun kadın kılığında olduğuna inanırlar). *Zänki Baba* kültü Orta Asya'da da bilinir, fakat orada o sadece iri boynuzlu hayvanları koruyan ve onların çoğalmasını sağlayan kutsal bir ruhtur. Çuvaşlarda *Ahır İyesi*'ne *Karta Puse*, Yakutlarda *İsägäy Ayısat* (veya *Inahsıt Hotun, Mılahsın*) derler. Türk mitolojisinde *Ahır İyesi*, genelde insanlara yardım eden kutsal ruh olarak bilinir.

Tatar Türkleri *Ahır İyesi*'ni çoğu zaman *Ev İyesi* ile karıştırırlar fakat bu iki iye farklı yapıya sahiptir. *Ahır İyesi* genelde ahırda, kilerde, avluda yaşar ve orada yaşayan canlılara sahip çıkan bir varlık olarak bilinir. Bazen bir hayvan kılığında, daha nadir olarak evin sahibi kılığında uzun bir mesafeden "gözükür". *Ahır İyesi* ahırda yaşayan hayvanlara farklı biçimde davranır: Bazılarını sever, bazılarını çekemez. Sevdiği hayvanın (genelde atın) yelesini örer (bu yeleyi sökmek veya kesmek iyi değildir), insanlar görmediği sırada onun önüne kuru ot (*peçän*) atar. Sevdiği ineğin kuyruk ucunu taradığı da bilinir. *Ahır İyesi* tarafından sevilen hayvanlar çabuk semirirmiş.

Ama *Ahır İyesi* sevmediği atı gece boyu koşturur, ter içinde bırakır, yorar, hatta onun önüne konulan yiyecekleri alıp sevdiği atın önüne koyar, sevmediği atı aç bırakırmış. *Ahır İyesi*'nin sevmediği hayvan, genelde kara renkteki hayvan olur ve bu hayvanı kısa süre içinde satmazlarsa *Ahır İyesi*'nin onu yaşatmayacağına inanılır.

Ahır İyesi'ne de bazen sadaka vermek gerekir ve gönlünü almak için de lapa pişirmek uygun görülürmüş. Tobol Tatarları[7] ise *Mal İyesi*'ne genç ineğin ilk buzağısını (ona *tulbaş* derler) kurban ederler ve kurban etini köydeki erenlere ve yakın akrabalara dağıtırlarmış.

Ahır İyesi'nin insanlara yardım eden bir varlık olduğunu söylemiştik. Meselâ sığır veya koyun yavrulayınca, yeni doğan yavrular kış mevsiminde üşüyüp ölmesin diye *Ahır İyesi*'nin pencereye tıklayıp ev sahiplerini uyandırdığını söylerler. Sığır gece buzağıladığı zaman *Ahır İyesi* ev sahibine gelip "Sığırın buzağıladı!" diye haber verirse, ev sahibi buna karşılık olarak "Tuz ölçüyorum" demeliymiş. *Ahır İyesi* ikinci sefer gelip haber verirse, bu sefer ev sahibi "Ekmek ölçüyorum" demeli ve sessiz sedasız buzağıyı eve getirmeliymiş.

Mişer Tatarları ise *Ahır İyesi*'nin sadece keçi tekesine ve köpeğe dokunmadığına inanırlar ve bu inanç, Slav halklarının inançlarına yakındır.

Munça İyäse (Hamam İyesi): Tatar Türkleri bu iyeyi çoğu zaman cinler ve periler ile karıştırırlar fakat *Hamam İyesi* cinlerden farklı olarak insanlara zarar vermeyen bir yaratıktır. Önemli olan, onu incitmemek ve rahatsız etmemektir.

Hamam İyesi'nin kısa boylu bir ihtiyar kılığında olduğu tasavvur edilir. Aslında *Hamam İyesi*'ne olan inanç insanlara temizliği ve her işi zamanında yapmayı öğretir. Meselâ, güneş battığı zaman ve gece yarısı hamama girilmez, bu saatte *Hamam İyesi* kendisi yıkanırmış. Ayrıca hamamda bir önceki seferden kalan su ile yıkanmak gerekirse suyun üzerine dua okunmalı ya da en iyisi o su ile artık yıkanmamalıdır: *Hamam İyesi* yıkandığı su, büyü ve hastalık kaynağı olurmuş. Hamamda yıkanırken yüzünü sabunladıktan sonra temiz su dolu leğeni bulamazsan, yıkandığın lifin ucunu biri çeker gibi olursa ya da hamamdan gitmek üzereyken ayakkabılarının kaybolduğunu görürsen, işte bunlar *Hamam İyesi*'nin şakalarıymış.

İnsanlar hamama girerken ve oradan çıkarken *Hamam İyesi*'nin varlığını unutmamalıdırlar. Aniden kapı açılırsa *Hamam İyesi* korkudan sıçrayabilir, bu yüzden insanlar hamama girmeden üç kere gırtlaklarını temizlemelidirler. Tatar Türkleri, hamamda yıkandıktan sonra her şeyi temizleyip, sabun lif gibi eşyaları yerine kaldırıp, "Hamamın ısısı sana, huzuru bana!"diyerek çekip gitmeyi uygun görürler.

Tegermän Anası, Tegermän İyäse (Değirmen Anası, Değirmen İyesi): İsminden de anlaşıldığı gibi bu iye, değirmende yaşar ve kutsal ruh olarak bilinir. Toplanan tahılların, unun-ekmeğin bolluğunun doğrudan bu iyeye bağlı olduğuna inanılır. *Değirmen Anası* veya *Değirmen İyesi* genelde bembeyaz una bulanmış, saçlarına, kirpiklerine, sakallarına, bıyıklarına un konmuş kısa boylu bir kocakarı veya ihtiyar olarak tasavvur edilir. Tatarlara göre, *Değirmen Anası* kötü ruhları değirmene yaklaştırmaz, una-ekmeğe dokundurmaz. Aynı zamanda değirmene un öğütmeye gelenleri de korur. Bu yüzden eskiden, öğütülen undan *Değirmen Anası*'na da pay bırakırlarmış.

Bir inanca göre değirmende tahıl konulan kazan da boş kalmamalıdır. Un öğüten son kişi bu kazanda bir avuç tahılı *Değirmen Anası*'na bırakırmış. Çünkü kazanı boş kalan değirmeni *Değirmen Anası* terk edermiş.

Değirmen Anası, beğendiği insanların ununu bembeyaz yaparmış, kötü niyetli insanları da uzaktan tanır ve onların ununu kara, yarmalı ve kepekli öğütürmüş. Eskiden rüzgârsız günde değirmenin kanatları kendi kendine çalışırsa insanlar, "Değirmen Anası çalışmaya başladı, sessiz olun, küfür etmeyin" diye uyarırlarmış.

Mäçet İyäläre (Cami İyeleri): Onlara "cami cinleri" de derler. Mişer Tatarları arasında *Mäçet Biçurası* olarak da bilinir. Bu yaratık daha çok şakacı biri olarak anılır; cami kapılarını açar kapatır, ayakkabıları gizler, namaz kılan kimsenin seccade ucundan çeker fakat insanlara zarar vermez. Tersine camiyi kötü ruhlardan korur. *Cami İyesi*'ni kovmak, sövmek, incitmek hiç de iyi değildir. Onun yakında olduğunun farkına varınca, sadece bildiğin duaları okumak ve alçak sesle "Haydi şakacı, oynama, getir benim ayakkabımı!" demek yeterli imiş. Bir hatıraya göre *Cami İyesi*'nin camiyi yangından kurtardığı da bilinir. Bazı insanlar bu mitolojik varlığı, eline değnek alan, başında sarığı olan beyaz giysili bir cami ihtiyarı olarak "gördüklerini" söylerler.

Zirat İyäläre (Mezarlık İyeleri): Bu yaratıklar mezarlıkta, ölenlerin ruhlarını cinlerden korurlarmış. Onların nasıl bir kılıkta olduğunu genelde kimse söyleyemez. *Mezarlık İyeleri*'nin, mezarlıklara hücum eden, mezarlara saygısızlık gösteren insanlara sihir yaptıklarına ve bu insanların yatağa düştükten sonra öleceklerine inanılır.

Mezarlıkta yaşayan iyelerin huzurunu bozmamak için, mezarlıklarda tükürülmemeli, doğal ihtiyaçlar karşılanmamalıdır. Bu tür hareketleri mezar çitinden 40 adım uzaklaşarak yapmak uygun bulunmaktadır. Ayrıca mezarlıkta uyumak ve yemek yemek de iyi değildir. Güneş battığı zaman da mezarlığa girilmemelidir. Gece yarısı, sihrin en güçlü olduğu zaman sayılır.

Yul İyäse (Yol İyesi): Eskiden, taşıtların olmadığı dönemde insanlar sadece yakındaki köylere değil, çok uzakta olan şehirlere, başka ülkelere dahi yürüyerek giderlerdi. Bazen aylarca yürüdükleri yolda gecelemek zorunda kalırlar ve çeşitli maceralar yaşarlardı. Bu yüzden de kadim insanlar başka mekânların iyesi olduğu gibi yolun da kendi iyesi olduğuna inanmışlardır. Tatar halk edebiyatında *Yol İyesi* ile ilgili bir mite rastlamıyoruz, fakat yol ile ilgili birçok inanç korunmuş vaziyettedir ve biz onlardan, *Yol İyesi*'nin iyi, insanlara yardım etmeye hazır bir iye olduğunu anlıyoruz.

Tatar halk inancına göre yola beddua etmek, onu tepelemek ve onun üzerinde doğal ihtiyaçlarını karşılaak haramdır. Kadim insanlar "Yola, anne babana gösterdiğin gibi saygı göster" demişler. Eskiden uzun yolculuk yapmak üzere olan insanlar yola kurban keserler, yol sadakası verirler, bazen de yol kenarına ağaç dikerlermiş. İhtiyar insanlar yolda dinlenip ayağa kalkınca "Ağırlığım şurada kalsın" diyerek *Yol İyesi*'ne sadaka olarak üç kere tükürürlermiş. Aslında bu gelenek, *Yol İyesi*'nden ziyade *Yer İyesi*'ni razı etmek olarak kabul edilmelidir. Bilim adamları, eskiden Tatar köylerinde yol kapıları (meselâ *Basu Qapqası* (tarla kapısı) yapma geleneğinin de *Yol İyesi*'ne ait olan mekânı çizme gibi bir hareket olduğunu bildirirler.

Yol İyesi, kötü niyetli insanları her gün yürüdükleri yoldan şaşırtabilirmiş. Hiç beklenmedik bir anda bu tür insanlar bildik bir yoldan giderken kendilerini karanlık orman içinde bulurlarmış. Bazen de kar fırtınasında insanlar evleri etrafında dolanıp dururlar, eve girecek yolu bulamadan donup ölebilirlermiş. Sabah olunca köylüler yolunu şaşırmış ve donmuş insanı evin etrafında bulurlarmış.

Ama *Yol İyesi* Tatar Türklerinde daha çok, iyi bir iye olarak anılır. Kazan Tatarları yola çıkmak üzere olan kimseye "Ak yol sana!", "Yollarına ak çarşaf!" gibi dileklerde bulunurlar. Yola çıkan kimse bugün de "Allah'ım koldaşım ol, Hızır İlyas yoldaşım ol!" gibi dilekte bulunur ve sadaka verir. Sibirya Tatarları ise yolda karşılaştıkları zaman "Yol olsun!" diye selam verirler.

Artık insanlar yolda araba veya benzeri başka taşıtlarla hareket etmektedirler fakat *Yol İyesi*'ne olan inanç da hala sürmektedir. Meselâ, *Yol İyesi*'nin direksiyonda uyuyakalan insanlara seslenip onları uyandırıp hayatlarını kurtardığı hakkında bugün de birçok hikâye duyulmaktadır.

Albastı: Bu mitolojik varlığa biz bütün Türk boylarının mitolojisinde rastlayabiliriz: Başkurtlarda, Kazaklarda, Tuva ve Altay Türklerinde, Özbeklerde, Azerilerde, Karakalpak, Nogay, Karaçay-Balkar, Kumuk, Türkiye Türklerinde, Yakutlarda vb. Sadece Türk boyları değil, Kafkasya halkları, Moğollar ve Tacikler de *Albastı* adında bir ruhun olduğuna inanırlar. Ayrıca *Albastı*'yı andıran yaratıklar Eski Mezopotamya, Sümer-Akkad ve Yunan mitolojilerinde de bulunur. Ama yine de Gök'te yaşayan Tanrılar neslinden olan ve sonraki dönemlerde bu kutsallığını kaybeden *Albastı* ile ilgili mitler en çok Türkler arasında korunmuştur.

Türkler, *Albastı*'nın kızıl (al) tenli, sarı uzun dağınık saçlı, memeleri dizlerine kadar sarkan çirkin bir kadın kılığında olduğuna inanırlar. Bazı kaynaklarda *Albastı*, 70 memeli ve her memesi ile 70 bebeği emziren çirkin bir kadın olarak tasvir edilir. Albastı insanlara, çocuklara, ayrıca yeni doğan bebeklere ve hamile kadınlara büyü yapar, kötü hastalıklar gönderirmiş. Türkiye Türkleri, Azeri, Kazak ve Kırgız Türklerinde *Albastı*'nın insanın iç organlarını çaldığı da söylenir. Meselâ Kırım ve Osmanlı Türklerinde korunan inançlara göre *Albastı* (*Alkarısı*) hamile kadınlara eziyet eder, onların düşük yapmalarına neden olurmuş. Radloff'a göre *Albastı,* hamile kadının ciğerini alırmış, işte bu yüzden de bu yaratık resimlerde elinde ciğerle tasvir edilirmiş. Kadim insanlar *Albastı*'yı yaklaştırmamak için doğurmakta olan hamile kadının baş ucunda dua ederler, dua da yeterli olmazsa hamile kadına önce yavaşça sonra daha sert bir şekilde kamçı ile vururlarmış. Bu geleneğe Kazak Türklerinde daha sık rastlamaktayız (Gıylmanov 1999: 19).

Türk, Kazak, Kumuk, Nogay ve Tuva halk mitolojilerinde *Albastı*'nın insanlarla cinsel ilişkiye girdiği de söylenir. Meselâ Tuva mitlerinde Albastı avcılara kadın olur, onlara sütünü içirir, kaburga yanından etini kesip yedirir ve onların avdan bol kazançla dönmelerini sağlarmış(Gıylmanov 1999: 19-20).

Tatar mitolojisinde ise *Albastı*, atıl evlerde, sahipsiz yerlerde, çukurlarda yaşayan kötü merhametsiz bir ruh olarak bilinir. Kayum Nasıyrî, bu yaratığın insan kılığında, Y. Koblov ise büyük at yükü veya büyük ot yığını, hatta çam ağacı kılığında olduğunu bildirir. Koblov, insanların göğsüne bastırıp ezen *Albastı*'nın iri cüsseli ve kilolu olduğunu vurgular. *Albastı,* uyuyan insanlara zarar verir, göğüslrini ezerek onları boğarmış. İnsanlar bu gibi durumlarda zar zor uyanırlar ve nefes alamadıklarını fark ederlermiş. Nefes darlığı hastalığı halk dilinde *Albastı Çire* (Albastı hastalığı) olarak da bilinir. Tatar tabibi N. Kaştanov *Albastı hastalığı*'nın sebebini geç saatte yemek yiyip yatmakta görüyor. Bazı mitolojik hikâyelere göre Albastı, insanları gece sadece ezmekle de kalmaz, onların kanını da emermiş.

Tatar Türklerinde yaşayan bir inanca göre, *Albastı*'yı tanıyabilmek için onun arka tarafına geçmek lâzımmış: *Albastı*'nın sırtında derisi olmaz ve iç organları olduğu gibi gözükürmüş.

İnsan, *Albastı*'dan nasıl kurtulabilir? Genelde onun giysisine veya gözüne iğne saplamak yeterliymiş. Bir de Albastı köpekten korkarmış. Bu yüzden eskiden Tatarlar, köpeklerden korkan kocakarılara şüphe ile bakarlarmış. Ayrıca Albastı, gece ruhu olarak bilinir ve erken saatte şafak söker sökmez ötmeye başlayan horozun sesi ile kaybolurmuş.

Çuvaş Türkleri saçını başını taramayan, yüzünü yıkamayan, yalpalayarak yürüyen ve aşırı iri cüsseli çirkin ve aptal kişilere *"Alpı-salpı Albas"* derler. *Albastı* kelimesi Tatar Türklerinde de bazı durumlarda insanlar için kullanılır. Meselâ kendine yakışmayan ve gereğinden geniş, büyük giysiler giyen, dağınık, uyumsuz vücutlu insanlara Tatarlar da "Albastı" derler (Gıylmanov 1999: 16-21). *Albastı* ile ilgili bir hikâye verelim:

"Birisi şehirden dönüyormuş. Bildiği köye iki veya üç kilometre kaldığında yolun diğer tarafında aniden iki tane büyük ot yığını ortaya çıkmış. Bir yığının yanında ateş varmış. Adam neye uğradığına şaşırmış. Atını koşturmaya başlamış. Yalnız, at ne kadar hızlı koşsa da bu iki yığını geçemiyormuş. Uzun süre koşmuşlar fakat bir yığını bile geçememişler. Sonunda bir ormana varmışlar. Yalnız, o yerlerde ormanın bulunmaması gerekiyormuş. Daha sonra bu insan, ot yığınının Albastı olduğunu anlamış ve çok korkmuş. Tekrar atını koşturmaya başlamış. Ormanın içinden çıngırak sesleri, inek böğürmeleri, at kişnemeleri, şarkılar duyulmaya başlamış. Uzun süre gitmişler ancak ormanın ucu bucağı yokmuş. Arkasını döndüğünde de görmüş ki o iki ot yığını peşini

bırakmıyormuş. Ne olursa olsun diyerek atını bırakıp arabanın içine yatmış. Aniden horozun öttüğü duyulmuş. Kalktığında etrafta ot yığınları yokmuş, yanında bir köy varmış. Adam sevincinden ne yapacağını bilememiş. Koşamayan atı da artık hızla koşmaya başlamış ve kısa süre sonra köylerine geri dönmüşler." (Cen-Pärilär Bar Dilär 1992: 36).

Ubır (Obur) Dünya mitolojisinde çok yaygın olan bu yaratık da alçak ve kara ruhlardan sayılmaktadır. Çuvaş Türkleri bu yaratığa *Vupar*, Özbekler *Upır,* Kazan ve Sibirya Tatarları *Ubır* derler. Sibirya Tatarlarında *Ubır*'a benzeyen bir kara ruh daha vardır: *Mäçkäy*. Ama bukara ruh, Kazan Tatarlarının inancından farklı olarak hep kadın kılığında olurmuş.

Tatar halk biliminde *Ubır* kelimesinin etimolojisi ile ilgili çeşitli görüşler bulunmaktadır. Gıylmanov bu etimolojileri *Tatar Mifları* adlı kitabında vermiştir. Biz buları içiden gerçeğe daha yakın gördüklerimizi seçmeye çalıştık. Meselâ N. İsanbet, *Ubır* kelimesinin, "içe doğru batırıp yutmak", "içe doğru çekmek" anlamına gelen *ubu* kelimesinden türediği görüşündedir. Bir yerin altı boş olup üzerindeki toprak çöker ve çukur oluşursa Tatar Türkleri *cir ubılğan* ("yer çökmüş") derler. Mezarın üst kısmı çöküp çukur oluşursa *lähete ubılğan* ("lâhdi çökmüş") derler. Akarsuyun girdap oluşan bölümüne *upqın* derler. Kırgızlarda, Kazaklarda ve Özbeklerde *obur, ubır, upır* gibi kelimeler çok yiyen, obur insanlar için kullanılır. Radloff da *obur* kelimesinin Osmanlı Türklerinde çok yiyen kimse ve büyü yapan kocakarı anlamında kullanıldığını belirtmektedir. Burada büyü yapan kocakarıların Tatar Türklerinde de *Ubırlı Qarçıq* olarak anıldığını ve Tatar masallarında sık görünen bir tip olduğunu hatırlamak uygun olur. Fakat mitolojik bir yaratık olarak *Ubır* sadece İdil-Ural Türkleri arasında bilinmektedir. Meselâ Çuvaşlarda Güneşi, Ayı yutmaya çalışan *Ubır* hakkında bir kozmogonik motifin bulunması, Çuvaşlarda yaşayan inançların çok eski devirlere uzandığının bir delilidir. İslam dinini erken dönemlerde kabul ettikleri için Şaman inançlarından uzaklaşmış olan Tatar Türkleri arasında da "*Ubır* Göğü bastı, Güneşi yuttu, Yer pustu, ağzını açmadan *Ubır*'ı yuttu" (cevapları sırasıyla Kara bulut, Yağmur ve Yer'dir) gibi bilmeceler hala varlığını korumaktadır (Gıylmanov 1999: 30-31).

Tatar mitolojisinde *Ubır,* sahiplendiği insanın içinde "yaşayan" korkunç bir yaratıktır. *Ubır'ın* sahiplendiği insanlara, *Ubırlı Keşe* derler. K. Nasıyrî "Ubırlı insanı tanımak kolaydır; onun koltuk altında bir delik olur, bu delikten *Ubır* insanın içine devamlı girip çıkar" diye yazıyor. Fakat deliğin *Ubır*'ın koltuk altında değil de baş ucunda olduğu bigisine daha sık rastlanır.

Ubırlar, erkeklerden korkar, bu yüzden genelde kadınları sahiplenirlermiş. İşte bu inançtan dolayı Tatar kadınları hamama yalnız gittikleri zaman yanlarında küçük yaşta da olsa bir erkek çocuk götürmeye çalışırlar. Ayrıca Tatar Türkleri, hamamda iki kez yıkanan insanın da *Ubır*'a dönüşeceğine inanırlar.

Ubır, ayrıca hamile kadınları azarlar ve yeni doğan bebekleri kaçırırmış. Bu yüzden hamile kadının yanında hep bir erkek bulunması ve yeni doğan bebeğin 40 gün yalnız bırakılmaması gerektiğine inanırlar. Büyük kafalı, ne kendi uyuyan ne de başkalarını uyutan çocuklar için Tatar Türkleri "Ubır değiştirmiş" derler.

İçinde *Ubır* bulunan kimse *Ubır*'a benzemeye başlar, özellikle yemeğe doyamazmış. Ama *Ubırlı* insan çok yese de hiç kilo almaz, zayıf kalırmış. Çünkü onun yediği yemek kendi vücuduna değil, *Ubır*'a sinermiş. Tatar halkında "Ubır kendisi doysa da gözü doymaz" gibi bir deyim de vardır. *Ubırlı* insanlar gece kalkıp yemek ararlar, bulamayınca da alev yumağına dönüşüp bacadan çıkarlar ve başka insanların yemeğini çalarlarmış. İnsanlar, *Ubır*'ın girip çıktığı yerin ocak bacası olduğunu düşündüklerinden geceleyin bacaları mutlaka kapatırlar.

Ubırlı insan uyuyunca *Ubır* onun içinden ayrılır ve alev yumağı olup bacadan dışarıya çıkarmış. *Ubır*'ın alevle birlikte düşünülmesi de ilginçtir: *Ubır* da tıpkı alev gibi doymak bilmez, azgın, açgözlü, yolunda bulunan her şeyi yutan bir yaratıkmış. Ayrıca leşle beslenmeyi de çok severmiş. Bu alev yumağını yok etmek neredeyse imkânsızmış. *Ubır* istediği an kedi, köpek veya güzel bir kız kılığına girebilirmiş. *Ubır* kadınları ve hayvanları emmeyi de severmiş. Hamile bir hayvanın sütünü *Ubır* emerse, o hayvan korkudan düşük yaparmış. Hamile olmadığı durumda da bu hayvan hastalanır ve sonunda ölürmüş.

Bazen *Ubır*, insanlara çeşitli hastalıklar gönderirmiş. İnsanı *Ubır* sömürürse o insan kendi kendine bağırmaya başlar ya da durup dururken kendi kendine konuşurmuş. Bu durumda, ter içinde gelen atın hamutunu çıkartıp hastalanan kimsenin boynuna geçirmek gerekirmiş (*Tatar Halıq İcatı* 1987: 279-280).

İçine *Ubır* yerleşen insan ölse bile içindeki *Ubır* ölmezmiş. İnsan gömüldükten sonra kefeni yemeye başlar ve mezarda bir delik açıp dışarı çıkar, insanları huzursuz edermiş. Bazen *Ubırlar* mezar deliğinden gökteki yağmur bulutlarını kendilerine çekip kuraklığa neden olurlarmış. Meselâ Samara Tatarları[8] uzun süre yağmur yağmamasını bir hortlağın mezardan çıkıp bulutları kovalamasıyla açıklarlar ve mezarlığa gidip delik bulunan mezarı ararlarmış. Bulduktan sonra o deliğe önce on kova kaynamış, sonra da on kova soğuk su dökerlermiş (Urazman 1992: 56). Ayrıca, *Ubır* olan mezarların deliğini bulup bu deliği at gübresi ile doldurup meşe veya kavak ağacından yapılan kazık çakmak da *Ubır*'ın dışarı çıkıp doğayı ve insanları rahatsız etmesini engellermiş.

Ubır'ı yakalamak çok zor olsa da, bunun çeşitli yolları varmış. Meselâ *Ubır*'ı gören kişinin üzerindeki gömleğin göğüs kısmını birden yırtıvermesi gerekir-

miş. O an, alev yumağı olan *Ubır* insanın ayakları altına düşermiş. Ağaç çatal veya kuş kirazı ağacının çatallanan budağını alıp ikiye bölmek de istenilen sonucu verebilirmiş. *Ubır* da anında insan kılığına girip merhamet istemeye başlarmış. Ama insan *Ubır*'ı acımadan dövmeliymiş. *Ubır*'ın kime dadandığını anlamak için de bu en iyi yolmuş. Yaralar, *Ubır*'ın dadandığı insana da yansırmış. Ertesi gün köyde biri yaralanıp yatağa düşerse, bir gün önce yakalanıp dövülen *Ubır*'ın o insanın içine yerleşmiş olduğuna karar verilir. Bu inanca Slav mitolojisinde de rastlayabiliriz.

Öräk (Hortlak) Tatar mitolojisinde bu yaratığın insanların öldürüldüğü ya da insan kanının akıtıldığı yerde "gözüktüğü" söylenir. Ama insanlar hortlağa daha çok öldürülen insanların mezarı üstünde rastlarlarmış. *Öräk* insanlara zarar vermezmiş. İnsanlar ancak onun gezindiğini ya da acıklı seslerle efkârlanıp oturduğunu "görürlermiş". *Öräk,* katilin ya kapısını çalar ya da penceresini tıklar ve kendisini öldürmesini isteyip bu insanı her gün azarlarmış. Öldürülmüş insanların ruhu bu nedenle huzur bulamazmış. Katil *Öräk*'in bu ziyaretleri nedeniyle aklını da yitirebilirmiş. Hortlak uzun boylu ve zayıf olup, kefenini çıkarmadan sadece yüzünü açarmış.

Öräk, borcu olan kimseleri de rahat bırakmazmış. Ama yukarıda da bildirdiğimiz gibi aslında *Öräk'in* insanlara hiçbir zararı yokmuş, sadece aniden insanların karşısına çıkıp onları korkuturmuş. *Öräk*'ten kurtulmanı yolu, görüldüğü zaman çok kötü sözlerle küfretmektir. Küfürden başka hiçbir şey *Öräk*'i etkileyemezmiş.

Bazen hortlak at arabasında yalnız bulunan birine eşlik etmek ister ve bu insanın gözüne küçücük bir kız veya erkek çocuğu olarak "görünürmüş". Arabaya binince de sessiz sedasız otururmuş. Fakat at birdenbire çok zorlanmaya başlar, yavaşlar ve çabuk yorulurmuş. Bu durumda atı durdurup arabaya ters taraftan koşmak lâzımmış. İşte o zaman *Öräk* kaybolurmuş.

Şahta İyäse (Maden Ocağı İyesi): İş arayarak uzaklara, genelde Ukrayna'da ya da Ural dağları eteğinde açılan maden ocaklarına çalışmaya giden Tatarlar, yerleştikleri yerlerde de mitolojik varlıkların olduğuna inanmışlar ve onları "gördüklerine" dair mitolojik hikâyeler yaratmışlardır. Bu hikâyelerde *Maden Ocağı İyesi* önmli bir yer tutmaktadır. Bu iye, maden ocağında "yaşasa" da insan gözüne gözükmez, ancak ıslık çalar, kedi miyavlaması, bebek ağlaması, ayı bağırması ve köpek uluması gibi sesler çıkarırmış. En önemlisi de orada çalışan işçilere yardım edermiş. Meselâ maden ocağı çökeceği zaman işçilere "Gidin" diye seslenerek kazadan korurmuş. Fakat işçilerden biri *Maden Ocağı İyesi*'nin kendisine yardımda bulunduğunu birilerine söylerse, *Maden Ocağı İyesi* ona çok kızarak üzerine maden ocağını yıkıp öldürebilirmiş.

2. Su Altında Yaşayan Yaratıklar

Su Atası, Su Anası, Su İyäse (Su Babası, Su Anası, Su İyesi) Yer üstündeki her alanın kendisine özgü bir iyesi olduğu gibi, suyun da kendi iyesi olduğuna inanılır. Tatar Türkleri, sulak yerler, nehirler, ırmaklar, çaylar ve göllerle ilgili üç yaratığın "yaşadığına" inanırlar. Bunlar *Su Babası, Su Anası* ve *Su İyesi*'dir. En önemlileri de *Su Babası*'dır. *Su Anası*'nın da onun karısı olduğunu söylerler. *Su İyesi* ise onların oğlu olarak algılanır. Aralarında en meşhur olanı *Su Anası*'dır.

Su Babası, belli bir yöredeki sulara sahip çıkar ve genelde nehirlerin, göllerin, sazlıkların en derin köşesinde yaşar, kıyıya çıkmayı sevmez, bundan dolayı insanların gözüne de görünmezmiş. *Su Babası,* kendisini huzursuz eden insanları hiç sevmez ve nehrin en derin yerine giren insanlara kızarak onları su dibine çekermiş. Bu yüzden eskiden köyün ihtiyarları suda boğulup ölen insanlar hakkında "Su Babası aldı" derlermiş. Su Babası suya tüküren, suyu pisleten insanlardan ve o insanların yaşadığı köylerden nefret edermiş. Sakin bir günde birden nehrin veya gölün dalgalanması, barajların, su değirmenlerinin yıkılması, *Su Babası*'nın kızgınlığının işaretleriymiş. *Su Babası* insanları hasta da edebilirmiş. Meselâ birinin vücudunda çıban çıkınca insanlar bunun *Su Babası*'nın gönderdiği bir hastalık olduğuna inanırlar ve bu hastalıktan kurtulmak için bir avuç bulguru tuz ile karıştırıp nehre ya da göle atarlarmış. Bazen yarmayı tuz katmadan bir beze sarıp suya akıtırlar ve "Nereden geldiysen oraya git, İye'ne götür" derlermiş. Sibirya Tatarları *Su İyesi*'ni hoşnut etmek için bütün bir ekmeği pişirip suya bırakırlar.

İnsanlar her zaman bu yaratığın merhametine sığınmışlardır. Daha önce bilmedikleri bir suya girmeden veya bir çeşmeden su almadan önce, kadınlar saç örgülerinden bir tane saç teli, erkekler sakal ve bıyıklarından birer kıl, ya da gömlek veya yazma kenarından bir parça ip söküp suya atarlar ve "Sana yağlık, bana sağlık" derlermiş. Yani bu şekilde suya kurban verirlermiş. Gıylmanov'a göre, en eski devirlerde *Su Babası*'na kızları da kurban ederlermiş (1996: 128). Bugün bu bilginin ne kadar gerçek olduğunu anlayabilmek çok zordur. Fakat bazı yörelerde günümüze dek korunan bir gelenek vardır. Bu gelenek de yeni evlenen kızları gelin geldiği köyün suyunda yaşayan *Su Babası*'na tanıtmak amacıyla (Su Babasına *kurban, kalın* da derler) suya atmaktır.

Su İyesi ise *Su Babası*'ndan daha genç ve daha tecrübesiz olurmuş. Onun huyunu anlayabilmek neredeyse imkânsızmış. Hiç beklenmeyen bir anda suyu dalgalandırıp barajları yıkabilir, hayvanların, insanların boğulup ölmesine neden olabilirmiş. Suyun berraklığına, soğukluğuna hayran kalındığında da *Su İyesi*'nin zarar vereceğine inanılır. *Su İyesi*'niyatıştırmak için *Su Baba-*

sı'na uygulanan çarelere başvururlarmış. *Su İyesi*'nin parası pulu da bolmuş, bu yüzden çoğu zaman çarşıda sebze meyve satın alırken "görülürmüş".

Su Anası, isminden de belli olduğu gibi kadındır. Tatarlar arasında onun *Su Babası*'nın ya da *Su İyesi*'nin karısı olduğu söylenir. *Su Babası* ve *Su İyesi*'nden farklı olarak *Su Anası* su kenarına çıkmayı çok severmiş. Bu yüzden de onun hakkında daha çok hikâye yaratılmıştır. *Su İyesi*'nin dış görünümü de ilginçtir: Kadın kılığında, uzun kara (bazen sarı) saçları neredeyse yere değmekte, göğüsleri iri, gözleri kaşsız, siyah ve pörtlektir. Teni kızılımsı renktedir. Genelde insanlara su kenarında, iskelede, saçlarını altın tarağı ile taradığı zaman "gözükür" ve aniden gelen insanlardan korkup kendini suya atarmış. Bu arada altın (gümüş) tarağını da su kenarında unutur, ancak onu çalan insanları da asla rahat bırakmazmış.

Tatar Türkleri arasında *Su Anası* korkunç bir yaratık olarak bilinir. Köylerde onun ismi ile çocukları korkuturlar, akşamüstü genç kızları ve hamile bayanları su kenarına yalnız göndermezler. *Su Anası* ayrıca küçük çocuklara düşkünmüş, onları suya, kendi yanına alırmış. *Su Anası*'na benzer bir yaratık Tatarlara komşu olan Mordva halkının inançlarında da vardır ve onun adı *Vedyava*'dır (*ved* "su", *ava* "ana") (Sedova 1986: 67).

Tatar mitolojisinde *Su Babası, Su İyesi* ve *Su Anası* bazen tek bir yaratığa verilen çeşitli adlar olarak da görülmektedir (Nasırov 1880: 44-63). Tatar inancında, bu üç yaratığın dışında, su altında yaşayan bir yaratığa daha rastlıyoruz. Bu yaratık ***Su Kızı***'dır ve çok güzel olduğu söylenir. Tatarlar arasında *Su Kızı* hakkında söylenmiş "Tülek ve Susılu" adlı destanlar da bulunmaktadır.

Bunların dışında, Tatar Türkleri ***Çeşme İyesi***'nin de varlığına inanırlar. Tatar köylerinin yakınlarında, genelde dağ eteğinde oluşan su kaynakları bulunmaktadır. Bu sular kışın bile donmaz. Halk bu doğal çeşmelere özenle bakar, etraflarını çit ile çevirir, bazen üzerlerini camiyi hatırlatan bir yapı ile örterler.

Çeşmeler kutsal sayılmaktadır ve etraflarında birçok inanç oluşmuştur. İşte bu yüzden çeşme iyeleri *Su iyesi, Su Babası* ve *Su Anası* gibi yaratıklardan farklı olarak kutsal ruhlar sayılmaktadırlar. *Çeşme İyesi*'ne, *Aşk İyesi* de derler. Çünkü o, su almaya gelen kız ile onun peşine düşen bir genç arasında kesilen sözün tek şahididir. Eskiden Tatar gençleri çoğu zaman, birbirleri ile ilk kez çeşme başında görüşürler, burada birbirlerine aşklarını anlatırlar, hediye alış verişinde bulunurlarmış. Kızlar ilk öpücüğü de genelde çeşme başında alırlarmış. Gelin olup başka köye giden kızlara düğün sonrası mutlaka çeşme yolunu gösterirler, gelin de *Çeşme İyesi*'nin merhametini isteyerek suya gümüş para atar.

Eskiden dilek tutup çeşme oluğuna paçavra takma âdeti de varmış. Hasta insanlar bugün de şafak sökmeden çeşmeye gidip su alırlar ve bu su ile yıkanırlar. Ona, *Tan Suyu* derler ve bin bir derde derman olduğunu söylerler. Hamile kalmak isteyen kadınlar da bu su ile yıkanır, ilk çocuğunu doğuran kadınlar da bebeklerini ilk kez çeşme suyu ile yıkamaya çalışırlar. Bir türküde buna dair şöyle söylenmektedir:

Änkäy benze Sönnän alıp qaytqan,	Anne bizi Sön'den getirmiştir,
Sön suwında yuğan iñ elek.	Sön suyunda yıkamış önce.

Bahtsız gelinler de sıkıntılarını çeşmeye ya da çeşmeye su almaya gelen kendisi gibi kederli başka gelinlere anlatmışlar ve bu sefer çeşme mutsuzluğun şahidi olmuştur. Tatar Türklerinde "Erenler Çeşmesi" adı ile bilinen kutsal yerler de çoktur. Bu çeşmeler genelde eren insana ait mezarın yakınında bulunurlar ve hepsinin ayrı hikâyesi vardır. İnsanlar eskiden beri bu çeşmelerin yanında kurban keserler, sadaka verirler, adak adarlar.

Çeşmeler, kurumamaları için iyi kalpli insanlar tarafından ara sıra mutlaka temizlenmelidir. Ayrıca eskiden çeşmeye yüzük atıp fal da açarlarmış. Bu konu *Cidegen Çişme* adlı Tatar halk türküsünde anlatılmaktadır.

Sonuç

Tatar Türkleri İslam dinini çok erken dönemde kabul ettikleri halde, halkın belleğinde asırlarca koruna gelen iyeler, mitolojik yaratıklar ve kara ruhlar, teknolojinin çok ilerlediği bu zamanda bile çok ilginç ve gizemli varlıklar olarak algılanmaya devam etmekte ve bize halkın en eski devirlerde oluşan görüşlerini ulaştırmaktadırlar. İslam dini Tanrılara dokunsa da mitolojik yaratıkları, aralarına sadece birkaç yeni tip ekleyip (şeytan, cin, peri) oldukları gibi bırakmıştır.

Halk belleğinde ürkütücü yapıları ile yaşayan mitolojik yaratıklar aslında insanları doğaya ve yakın çevreye saygı ile bakmaya alıştırmaktadır. Ayrıca insanları temizliğe, her işi zamanında yapmaya ve başladıkları işleri tamamlamaya sevketmektedirler.

Sovyet döneminde mitolojik varlıklara ve bunlarla ilgili hikâyelere gericilik mirası olarak bakıldığı halde Tatar Türkleri bu varlıkları hayatlarından silip atamamışlırdır. Üstelik *Şüräle, Su Anası* gibi bazı yaratıklar Tatarların değişmez bir simgesine dönüşmüştür. Bu yaratıklarla ilgili birçok şiir, hikâye, dram (Mansur Gıylacev'in *Biçura* adlı dramı, T. Minnulin'in, Z. Hakim'in eserleri) ve bale (Ferit Yarullin'in *Şüräle* balesi) yazılmış, heykeller dikilmiş (meselâ Baki Urmançe'nin yaptığı *Şüräle* heykeli), resimler yapılmıştır (Ahsan Fathutdinov'un *İyeler* konulu resimleri). Geçen asrın 90'lı yıllarında milli özüne dönmeye başlayan ve milli yüzünü gelecek kuşaklara ulaştırmak isteyen Tatar Türkleri her şeyden önce Tataristan'ın başkenti Kazan şehrinin

merkezinde, altın tarağı ile saçlarını tarayan *Su Anası*'nın heykelini dikmiştir. Çocuk eğlence parkına da *Şüreli* adı verilmiştir.

Anlaşılan Tatarlar, en eski devirlerde yarattıkları mitolojik varlıklar ile bugün de "iç içe yaşamaktadırlar" ve bu inanç onlara kendilerini evrenin bir parçası olarak algılamaya yardım etmektedir. Onların, ataların mirası olarak kabul ettikleri ve yeni kuşaklara aktarmak istedikleri mesaj aslında çok açık ve basittir: Evrenin aklı ve insanoğlu birbirinden kopmayacak kadar yakındır.

Açıklamalar

1. VI. yüzyılda zorla Hıristiyan yapılan Tatar Türkleri.
2. Tataristan'dan Güney Doğu'ya doğru, Penza şehri ve civarında yaşayan Mişer Tatarları.
3. Rusya içinde, eskiden Bulgar Devleti, Altın Ordu ve Kazan Hanlığı'na ait olan topraklarda, artık Tataristan'a komşu Mordova Özerk Cumhuriyetinde yaşayan Tatarlara verilen ad.
4. Tatar Türkçesinden yapılan çeviriler bize aittir.
5. Sibirya'da, yaşadıkları şehirlerin isimleri ile anılan Tatarlar.
6. İdil boyu ve Ural Tatarları arasında yer alan bir grup. Dilleri Tatar Türkçesidir. Mişärlerin etnik yapısında Bortaslar, Bulgarlar, Kıpçaklar ve yerli Fin-Ugor kabileleri, hatta Macarlar da bulunmaktadır (*Tatarskiy Entsiklopediçeskiy Slovar*. Kazan 1999: 363).
7. Sibirya'da Tobol şehri ve civarında yaşayan Tatarlar.
8. İdil nehrinin güneyinde bulunan Samara şehri ve bu civarda yaşayan Tatarlar.

Kaynakça

Balint, G. (1875), *Kazani-Tatar nyetvtanulmanyok. İ.Füzet. Kazani-tatar szövegek, Budapeşt.*

Bayazitova, Flöra (1995), *Tatar Halqınıñ Bäyräm Häm Könküreş Yolaları, Qazan: Tatarstan Kitap Näşriyatı.*

Cen-Pärilär Bar Dilär... Tatar Halıq Legendaları Häm Mifları. (1992), *Qazan: "Qazan" Jurnalı Redaktsiyase.*

Möhämmätcanov, Rif (1982), *Başqortstan Iq Buyı Tatarlarınıñ Yola İcatı. Ufa: Başqort Däwlät Universitetı.*

Nasıyrî, K. (1974), *Saylanma Äsärlär. 1. Tom, Qazan: Tatarstan Kitap Näşriyatı.*

Nasırov, K.A. (1880), "Poverya i Obryadı Tatar, Obrazovavşiyese Pomimo vliyaniya Na İh Jizn Sunnitskogo Magometanstva", *Zapiski İmperatorskogo Russkogo Geografiçeskogo Obşestva Po Otdelu Etnografii*. SPb.VI.

Sedova, L. (1986) *"Mordovskiye Bılişki O yazıçeskih Pokrovitelyah Lesa i Vodı.",* Folklor Narodov RSFSR*, Ufa: Başkirskiygosuniversitet.*

Tatar Halıq İcatı. Rivayätlär häm Legendalar (1987), Qazan: Tatarstan Kitap Näşriyatı.

"Tatar Horafatı." "Añ", 1913, N-13, 230-232 s., n-14, 245-248 s., N- 15, 259-261 s., N-16, 282-283 s.

Tatar Mifları. G. Gıylmanov Hikäyäläwendä (1996), *1. Kitap, Qazan: Tatarstan Kitap Näşriyatı.*

_____ (1999), *2. Kitap*, *Qazan: Tatarstan Kitap Näşriyatı.*

Urazman, Räüfä (1992), *Tatar Halkınıñ Yolaları häm Bäyrämnäre, Qazan: Tatarstan Kitap Näşriyatı.*

Zamaletdinov, Lenar (1979), "O Mifologiçeskoy Osnove Skazki "Şurale", *Gabdulla Tukay. Materialı Nauçnoy Konferentsii i Yubeleynih Torjestv, Posveşonnıh 90-letiyu So Dnya Rojdeniya Poeta*, Kazan: Tatarskoye Knijnoye İzdatelstvo.

Tatar Turks' Myths and Beliefs on Mythological Beings (Creatures and Spirits)

Assist. Prof. Dr. Çulpan ZARİPOVA ÇETİN*

Abstracts: Folk beliefs, which have their source in the history, culture, and geography of a people, are among the most significant factors determining the identity and characteristic features of a nation. In Tatar folk literature myths on mythological beings are often stories written in prose, describing supernatural creatures and spirits. These stories describe "encounters" between humans on the one hand and various mythological creatures on the other. Among these are Sürale, the creature of the woods, the Mother of the Waters, the Father of the Waters, the Spirit of the Waters, the Spirit of the Home, Biçura, and Örak, believed to possess the souls of murdered people. Today too these mythological beings play a very significant role in the life of the Tatars, and they figure widely in Tatar literature. These mythological beliefs help Tatar Turks to perceive themselves as a part of the universe.

Key Words: Tatar, Mythology, Tatar folk literature, creatures

* Muğla University, Faculty of Science and Letters, Department of Modern Turkish Dialects / MUĞLA
chulpancetin@mynet.com

© Ahmet Yesevi University Board of Trustees

Верования и мифы татар связанные с мифологическим существованием (владельцы и существа)

Помощник доцента Доктор Чулпан Зарипова Четин*

Резюме: Верования народа, возникшие из истории, культуры и даже из населяемой географии, являются одним из важных факторов, обозначающих особенности характеристики и личности нации.
Мифы, связанные с мифологическим достоянием в татарской народной литературе, это прежде всего произведения, написанные в прозаической форме о владельцах и сверхъестественных существах. Эти произведения рассказывают о "столкновении" мифологических существ таких как лесное существо Щюрале, водяных Водной Матери, Водного Деда, Водного владельца, домовых Домашнего Владельца, Бичуры, верующих в духов убитых людей Орак (Хортлак) и людей. Татары до сих пор "существуют наряду" с мифологическими существами, созданными еще в древние времена и используют их в качестве темы для литературных произведений. Это верование помогает татарам чувствовать себя частью вселенной.

Ключевые Слова: татар, Мифология, Татарская народная литература, существа

* Университет Мула, Факультет Естествознания, Отделение современных Тюркских Наречий / МУЛА
chulpancetin@mynet.com

© Попечительский Совет Университета Ахмета Ясави